

DR. NAGY LAJOS

A FÖLDJÁRADÉKELMÉLET ÉS A MODERN TÖKÉS MEZŐGAZDASÁG

A földjáradékelmélet nemcsak mint elosztási elmélet, hanem, mint *érték-elmélet* is kapcsolódik a marxi közgazdaságtanhoz. Ezért, ha a mezőgazdaság nemzetgazdasági súlya csökkent is, ha a földjáradék-jövedelem aránya az összjövedelemben csökkent is, nem érdemtelen vele foglalkozni. Ezen kívül a klasszikus angol fejlődésre kidolgozott marxi járadékelméletet többen kiterjesztik olyan gazdasági viszonyokra is amelyekre nem indokolt, illetve gyakori a marxi földjáradék-elmélet elméletileg helyes magvának az elvetése is.

1. A marxi földjáradékelmélet konkretizálása a mai tőkés mezőgazdaság feltételeinek megfelelően

A tőkés földjáradék tárgyalásában az egyik hiba az, hogy szemtől hunynak az előtt, hogy a *tőkés bérleti rendszer még a klasszikus kapitalizmusban sem volt minden tőkés ország uralkodó gazdasági formája*, a másik az, hogy nem tesznek különbséget a földjáradék vizsgálatánál *Marx feltételei és végkövetkeztetései között*. Ebből adódnak a legrosszabb föld szabályozó szerepére, a mezőgazdaság ipari értéket elvonó voltára, az értéktörvény mezőgazdasági sajátosságaira, stb. vonatkozó nem végig gondolt nézetek. S végül nem veszik figyelembe a teljes marxi életművet, különösen azt, hogy Marx a *földjáradék különbözeti és abszolút formáját együtt* is tárgyalta.

Ezért, ha a földjáradékot a mai viszonyok mellett vizsgáljuk, akkor elsősorban *helyesen és átfogóan kell elemeznünk és értelmeznünk a marxi örökséget*.

1. A földjáradék-elmélet és a mezőgazdaság fejlődésének klasszikus angol útja

A földjáradék vizsgálatánál Marx bizonyos feltételezésekkel él, amikor a *különbözeti járadékot* önmagában vizsgálja. Ezek a következők:

- a) Tiszta kapitalizmus és a bérleti rendszer uralma.
- b) A közgazdasági értelemben vett tiszta járadékot vizsgálja, eltekint a kamattól, munkabérből történő levonástól.
- c) A mezőgazdasági termék ára megfelel a társadalmi munkaráfordításnak. Tehát a kereslet és kínálat egyensúlyban van.

d) Az értéktöbblet különbozeti járadék része nem vesz részt az átlagprofitráta kialakításában. (De az alacsonyabb szerves összetétellel kapcsolatos, plusz érték-többletrész igen). Az árcentrum tehát a termelési ár.

e) A mezőgazdasági termékek árát a tőkés művelés alatt álló legrosszabb föld ráfordításai szabályozzák. Így a termékek *hamis* termelési ára nagyobb, mint a valóságos termelési árak.

f) A mezőgazdasági tőke *egyenletesen* oszlik fel a különböző minőségű talajok között.

Ezeket a feltételeket Marx már részben A tőke III. kötetében feloldja, ahol a különbozeti járadékot a termelési ár szintjén tárgyalja. De még inkább feloldja ezeket az Értéktöbbletelméletek II. kötetében, ahol a *ricardói normáleset*et bírálja.

Ennek során: a) kifejti, hogy a jó földön termelt termék is szabályozó annyiban, hogy a jó földön előállított termékek *minőségétől* függ, hogy a rossz föld mennyire marad szabályozó. Tehát minden földminőség szerepet játszik az árszabályozásban. b) A tőke III. kötetében Marx csupán azt mondja, hogy a termékek piaci értéke nagyobb, mint valóságos termelési árak, de nem azt, hogy a valóságos termelési ár törvényszerűen egyenlő a legrosszabb föld egyéni termelési árával.¹ c) Marx elveti azokat a ricardói elveket, hogy a pótlólagos befektetések csökkenő hozadéka következtében nőnek a piaci árak, mert a pótlólagos befektetésekre is meg kell kapni a profitot. Szerinte elég, ha ezek a befektetések kamatjövedelmet eredményeznek. d) Továbbá elveti azt is, hogy ha a jobb földeken a pótlólagos befektetések hatására a piaci ár csökken, akkor a legrosszabb földek felszámolják a termelést. Ilyenkor elég, ha bérletből saját művelésbe kerül a föld.

A marxi álláspontot az *értéktörvény mezőgazdasági* érvényesüléséről, *valamint az ipar és mezőgazdasági termékek cserearányairól* sokoldalúan az Értéktöbbletelméletek II. kötete tartalmazza. Itt Marx egyrészt a földjáradékot gazdasági felszínéhez közelebb vizsgálja, ami nemcsak abban jut kifejezésre, hogy a földjáradékot az érték színvonalán elemzi, hanem abban is, hogy *nemcsak tiszta kapitalizmust* vesz figyelembe, hanem kisárutermelést és kistőkés bérletet is és nemcsak tőkés bérletet, hanem saját művelést is. Másrészt vizsgálat tárgyává teszi azt is, hogy a mezőgazdasági termékek társadalmi érték nagysága mögött milyen *abszolút termékenységű földön* kifejtett munkaráfordítás húzódik meg.

Megállapítja, hogy a tőkés mezőgazdaságban egyrészt nem mindig a *legrosszabb, még tőkés módon művelt föld* a szabályozója a piaci értéknek, hanem ennél jobb minőségű föld is lehet a szabályozó, másrészt a mezőgazdasági és ipari termékek társadalmi érték nagysága alakulásának objektív folyamatát *nem lehet mereven szembeállítani, hiszen a mezőgazdasági termékek társadalmi érték nagysága sokszor nem „hamis” társadalmi érték és az ipari termékek társadalmi értéke is gyakran lehet „hamis” társadalmi érték.*² Ti. akkor, ha a termelés és a szükségletek tartósan feszített viszonya a közepesnél nagyobb munkaráfordítást teszi meg a társadalmi érték forrásává.

Az első kérdést illetően Marx kimutatja, hogy nem mindig a tőkés módon művelt legrosszabb föld szabályozza a piaci értéket. A piaci érték ilyen alakulásának két feltétele van, az egyik az, hogy a földtulajdonos és a földhasználó egy személy legyen, így eszik az abszolút járadék iránti igény. A másik az, hogy a mezőgazdasági termékeknek jobb földeken keletkező pótlólagos kínálatuk lezorítsa a

1. Marx: A tőke III. köt. 639. old.

2. Társadalmi értéken az ármozgás centrumát értem, azt a társadalmi munkamennyiséget, amelyet a piac az árakban tartósan és uralkodóan elismer, tehát nem egyszerűen a közepes (átlagos) értéket.

piaci értéket a legrosszabb földön termelt termékek egyéni értéke alá, s így pótlólagos keresletet eredményezzen.

A második kérdést illetően, hogy nem lehet szembeállítani mereven a mezőgazdasági és ipari termékek társadalmi értéknagysága alakulásának folyamatát, Marx két dolgot hangsúlyoz. Az egyik az, hogy *a társadalmi értéknagyság a határfeltételek között helyezkedik el és nem ezeken kívül*, a másik az, hogy a társadalmilag szükséges munkaráfordítás alakulásánál nem lehet figyelmen kívül hagyni *a közepes feltételeket sem*. Ezeket a megállapításokat a mezőgazdasági termékek társadalmi értéknagysága szocializmusbeli alakulásánál sem hagyhatjuk figyelmen kívül.³

Milyen okai vannak annak, hogy a mezőgazdasági termékek társadalmi értéke ne legyen hamis társadalmi érték? Először is, igaz ugyan, hogy a mezőgazdasági termelés extenzív irányú bővítésének korlátját képezi a föld, mint a gazdálkodás objektumának monopóliuma, de úgyszólván korlátlanok *az intenzív irányú termelésbővítés* lehetőségei és a pótlólagos ráfordítások különösen a *jóminőségű földeken* hatékonyak. A mezőgazdaságban a földanyag mellett egyre nagyobb szerepre tesznek szert a termelt termelőeszközök (gépek, vegyi anyagok stb.). Továbbá a föld nemcsak olyan termelőeszköz, amely korlátozott mennyiségű, hanem olyan termelőeszköz is, amely rendeltetésszerű használat esetén nem használdik el, hanem hatékonyabbá válik. Másodszor, azt is figyelembe kell venni, hogy *a mezőgazdasági termékek jövedelmi rugalmassága kisebb, mint az ipari termékéké*. Harmadszor, a technikai-szervezési feltételekből adódó munkaráfordítás különbségeknek a hatása nem más *a termékek értéknagyságára*, mint a természeti feltételekből adódóaknak. Tehát nem helytálló az, hogy az elsőből adódó eltérések kiegyenlítődnek, a másodikból eredőek nem. E tekintetben nem kell különbséget tenni a munkatermelékenység természeti és gazdasági tényezői között.⁴ A fentiekből az is következik, hogy a mezőgazdasági extraprofitnak az a legfontosabb sajátossága, hogy viszonylag *tartós és rögzítődik* és nem pedig az, hogy milyen feltételek a mezőgazdaságban értékszabályozók.

A fentiek is rávilágítanak arra, hogy Marx a járadékelméletnél alkalmazott feltételeket a későbbiek során maga is feloldja, így fokozatosan konkretizálja.

2. A tőkés földjáradék a saját gazdálkodás túlsúlya esetén

Gyakran találkozunk olyan állásponttal, miszerint Marx nem foglalkozott a földjáradék-problémával a saját gazdálkodás uralma mellett. Ez nem egészen pontos, mert egyfelől megkezdte az orosz agrárviszonyok tanulmányozását, másfelől több helyen foglalkozik a kisparaszti járadékkal (a kisparaszti gazdaság pedig saját gazdálkodást folytat). Nem utolsó sorban, amikor a különbözeti járadékot külön tárgyalja az abszolút járadéktól, utal arra, hogy a bérleti rendszernek nem járadék-teremtő, hanem járadékvivő szerepe van. Ez másképpen azt jelenti, hogy itt járadék úgy keletkezik, mintha saját gazdálkodás lenne.⁵

A tőkés országok többségében nem a bérleti rendszer, hanem a *saját gazdálkodás* (a tulajdonos és gazdálkodó egy személybeni egybeesése) az uralkodó. A

3. Erre vonatkozóan lásd A tőke III. kötete. Bpest, 1956. 196. old. Értéktöbbletelméletek II. rész. Bpest., 1962. 145, 174, 220. oldalakat.

4. Lásd Marx: A tőke III. köt. 718. old.

5. Marx: A tőke III. köt. 639. old.

feudálkapitalista Magyarországon 1895-ben a tiszta haszonbérleti gazdaságokhoz az összes gazdaságok mintegy 2,7⁰/₀-a, az összes földterületnek 9,3⁰/₀-a tartozott. A XIX. század fordulóján a földterületből Németországban 53⁰/₀, Franciaországban 73⁰/₀, az Egyesült Államokban 72⁰/₀ saját művelésben volt.⁶ Ezért megvizsgáljuk a földjáraadék kialakulását ilyen viszonyok mellett is.⁷

A különbözőzeti földjáraadék

Saját gazdálkodás túlsúlya mellett is keletkezik különbözőzeti földjáraadék. A különbözőzeti járaadék ugyanis a föld mint a gazdálkodás tárgyának monopóliumából ered. Ez a járaadékforma *független a bérleti rendszertől*. Ha ugyanis: a) a földek különböző minőségűek és ezeket elkülönült mezőgazdasági üzemek foglalják el, b) a mezőgazdasági termékek árát nem a legjobb földön kialakult munkaráfordítás határozza meg, akkor megtalálható ez a járaadék.

A vizsgált feltételek esetén a különbözőzeti járaadék a mezőgazdasági termékek társadalmi és egyéni termelési ára közötti különbség. A föld magántulajdonának monopóliumát ugyanis nagy mértékben korlátozza az, hogy a földtulajdonos és földhasználó személye egybeesik.⁸ Ebben az esetben a földmagántulajdon kevésbé akadályozza a mezőgazdasági tőke szerves összetétele növekedését, valamint nem szükségszerű az átlagprofitot meghaladó értéktöbbletrész mezőgazdaságban maradása. Ezt az magyarázza, hogy saját gazdálkodásnál a tőkés megelégszik az átlagprofittal és megművelteti földjét abszolút járaadék keletkezése nélkül is. „... ha a piaci ár elég magas ahhoz..., hogy kifacsarja a termelési árat, azaz a tőkéje pótlását és az átlagprofitot, akkor maga gazdálkodhat földjén... úgy kezelheti földjét, mint egyszerű természeti elemet, tehát lehetővé válik számára, hogy kizárólag tőkéje értékesítésének szempontjait kövesse”⁹

A különbözőzeti földjáraadék így nem kerül elosztásra a földtulajdonos és a bérlő között. Ezért itt a földtulajdon monopóliumának nem járaadékatvívó, hanem járaadék-ottartó szerepe van. Ilyen feltételek mellett bizonyos gazdasági viszony alakul ki a különbözőzeti járaadékat realizáló és nem realizáló tőkés mezőgazdasági üzemek, továbbá az eltérő nagyságú különbözőzeti járaadékat realizáló üzemek között.

Összefoglalva: a saját gazdálkodás mellett a különbözőzeti járaadék mennyiségileg a mezőgazdasági termékek társadalmi és egyéni termelési árának a különbsége. A különbözőzeti járaadék mint gazdasági viszony: a tőkés bérlő és bér munkás, valamint a saját földtulajdonnal bíró tőkés földhasználók egymás közötti viszonya.

Hogyan érvényesül a mezőgazdaságban az értéktörvény a saját gazdálkodás túlsúlya esetén? Az ármozgás centruma a termelési ár lesz. Az érték módosulásának akadályai megszűnnek. Ilyen feltételek mellett: a) a különbözőzeti járaadék mennyiségileg kisebb, mert a társadalmi és egyéni termelési ár különbsége kisebb, mint a társadalmi érték és egyéni érték különbsége. Az értékek ugyanis nagyobb mennyiségek, mint a termelési árak. b) A különbözőzeti járaadék az egyetlen normális járaadékforma, s hiányzik az abszolút földjáraadék.

6. Kautsky, K.: Az agrárkérdés. Verlag Dietz 1899.

7. Marx is tervezte az oroszországi földtulajdonosi (földhasználati) viszonyok vizsgálatát. A járaadékvizonyok ezen elemzésének olyan szerepet szánt, mint az iparnak Angliában.

8. „... a földtulajdon feltevésünk szerint bérbeadás nélkül semmit sem jövedelmez. gazdaságilag értéktelen”. Marx: A tőke III. 728. old.

9. Marx: A tőke III. 721. old.

Az abszolút földjáradék hiánya

Az abszolút földjáradék keletkezésének feltételei közül hiányzik a bérleti rendszer. *A föld magántulajdona ugyanis csak a bérleti rendszer túlsúlya esetén kényszeríti ki, hogy ne a termelési ár, hanem az érték legyen az árcentrum.*

A földmagántulajdon monopóliuma, ha nem a bérleti rendszer az uralkodó, nem eredményez abszolút járadékot, mert: a) akkor *a tőke szabadabban áramlik a mezőgazdaságba, ennek következtében gyorsabban nő a tőke szerves összetétele, mindinkább megszűnik az abszolút járadék egyik feltétele;*¹⁰ b) akkor a föld megművelésének *nem követelménye az abszolút járadék keletkezése*, hiszen a tőkés tulajdonos megelégszik az átlagprofittal, és nincs harmadik személy, akinek a járadékot fizetnie kell.

Ezek után tisztázandó az a kérdés, hogy a saját gazdálkodás uralma mellett miből fizetik a kisebb mértékben bérleti viszonyban megművelt földeken a *földbérleti díjat*?¹¹ Ha a nagytőkés bérletek a jobb földekre terjednek ki, akkor az itt keletkezett különbözeti földjáradékból. Tapasztalatok szerint ugyanis a tőkés bérletek általában a jobb földeket foglalják el, s a rosszabb földeken saját művelés terjed el. Ha a tőkés bérletek a rosszabb földeken is működnek, ahol nincs különbözeti földjáradék, ott a bérleti díjat a bérlők az átlagprofitból fizethetik. A bérlők ilyenkor az átlagprofitnál kisebb profitot realizálnak, de ez még mindig nagyobb lehet a szokásos kamatnál, s így kedvezőbb a tőkét bérelt földbe fektetni, mint azt kölcsönadni.

A klasszikus kapitalizmus időszakában, ha a tőke szerves összetétele alacsonyabb is a mezőgazdaságban, mint az iparban, de *a bérleti rendszer nem uralkodó, akkor nem jön létre abszolút földjáradék.*

Az átlagprofiton felüli értékrész keletkezhet ilyen feltételek mellett is, ha a föld korlátozott volta és a mezőgazdasági tőke alacsony szerves összetétele miatt a mezőgazdasági termékek kereslete túlsúlyban van a kínálathoz képest. Az így kialakult ár azonban monopóliár, a járadék pedig monopóljáradék.

Az abszolút járadék lényeges vonása, hogy *független a földek minőségi különbözőségétől* (tehát ott is létezik, ahol nincs különbözeti földjáradék), és *a földtulajdon teremti a járadékot* (tehát a járadék az oka az áremelkedésnek, és nem az áremelkedés a járadéknak.) Saját gazdálkodás mellett nincs az átlagprofitot meghaladó értéktöbbletrész, amelynek ezek a tulajdonságai felismerhetők lennének.

Hogyan alakul *a föld ára és a mezőgazdaság fejlődése* a saját gazdálkodás uralma mellett? A föld ára általában *alacsonyabb* — egyéb feltételek azonosságai esetén —, mint a bérleti rendszer túlsúlya mellett. Ennek az a magyarázata, hogy a járadék-nagyság, amelyet tőkésítenek, az abszolút járadék hiánya miatt csak különbözeti járadékból áll. Eliesik a bérleti rendszer és az abszolút járadék korlátozó szerepe. Így, — ha más történelmi-gazdasági feltételek nem játszanak közre —, ezekben az országokban gyorsabb a mezőgazdaság fejlődése. Pl. az Egyesült Államok mezőgazdasága, ahol a saját gazdálkodás a fő forma, gyorsabban fejlődött, mint Anglia mezőgazdasága, ahol a bérleti rendszer az uralkodó. Ilyen körülmények között a mezőgazdasági termelők gyorsabban fejlődnek, olcsóbbak az élelmiszerek, ez csökkentőleg hat a munkabérekre és növeli a profitot.

10. Ha a „földtulajdonos és tőkés ugyanaz a személy; itt tehát... a földtulajdon ellenállása a tőkével szemben és az utóbbi működési terének behatolása az előbbi által eltlűnik”. Marx: Értéktöbbletelméletek II. 276. old.

11. Itt eltekintünk a kisparaszti- és részes bérlettől, — amely igen nagy részére terjed ki a földterületnek —, mivel itt a földművelést nem korlátozza az átlagprofit hiánya.

3. A mezőgazdaság fejlődésének mai sajátosságai és a földjáradékelmélet

A két világháború közötti időszakban megkezdődött az átmenet a mezőgazdaságban is a „manufaktúra szakaszról” a gépi szakaszra. Jelen időszakban a legtöbb fejlett országban a növénytermelésben a *teljes gépesítés*, az állattenyésztésben a *részleges gépesítés* a jellemző. A mezőgazdaság anyagi-technikai bázisára az a jellemző, hogy ez közel került az iparéchoz, de még azt nem érte el teljesen.¹²

A mezőgazdaságban igen jelentős változások következtek be a termelési-gazdasági viszonyok formájában is. Így az állami monopólikapitalizmus térhódítása, a gazdálkodási és tudajdoni formák változása stb.

A tőke szerves összetételének növekedése

A tőke szerves összetétele növekedésének a *mezőgazdaságban* van néhány sajátossága. Egyrészt a mezőgazdaságban a tőke szerves összetétele nemcsak azért nő, mert nő az állandó tőke állománya, hanem azért is, mert *abszolút csökken a foglalkoztatottak száma*. Noha a tőkés iparban is előfordul a mai kapitalizmusban a termelőmunkások számának csökkenése, mégis a mezőgazdaságban ez erőteljesebb folyamat, mivel a földek korlátozottsága akadályozza a termelés extenzív kiterjesztését. Másrészt a mezőgazdaságban a tőke szerves összetételének növekedése *nem jár olyan mértékű termelékenységnövekedéssel*, mint az iparban. Hiszen egyfelől a föld vásárlására fordított tőke önmagának nem növeli a munka termelékenységét, másfelől a mezőgazdasági termelési folyamat megszakítottsága és viszonylag hosszú volta miatt az állótőkék (gépek, berendezések) kihasználása rosszabbak, mint az iparban. Végül a tőke szerves összetételének a meghatározását és összevetését az iparral megnehezíti az, hogy a munkaerő értéke és a munkabérek viszonylag alacsonyabbak. S így a nagyobb értékösszetétel mögött kisebb technikai összetétel húzódik meg.

Ezek után választ kell adnunk a következő kérdésekre: A mezőgazdasági tőke szerves összetételének növekedését gátló tényezők (pl. a bérleti rendszer, a föld magántulajdonának monopóliuma) *jelenleg is léteznek*, mégis miért nő gyorsan a tőke szerves összetétele? Továbbá a mezőgazdasági tőke *profitlehetőségei inkább romlottak*, mégis miért nagyobb mértékű a tőke áramlása a mezőgazdaságba?

Már korábban említettük, hogy a szóban forgó tényezők a szabadversenyes kapitalizmusban *sem akadályozták meg, hanem csak korlátozzák* a szerves összetétel növekedését. Ezen kívül a *bérleti rendszer bonyolítása* csökkenti a földmagántulajdon monopóliumának ilyen hatását. A *rejtett munkanélküliség* az egyéb nemzetgazdasági ágak (ipar, szolgáltatások) szívóhatása következtében csökken. Így csökken a munkaerő kínálata, a mezőgazdasági munkabérek — noha abszolút szintjük alacsonyabb — gyorsabban nőnek, mint az ipari munkabérek. Ez ösztönzi a technikai fejlesztést. A *feudális maradványok* szerepének csökkenése is ebben az irányban hat.

A tőkeáramlás növekedését a mezőgazdaságba a következőkkel magyarázhatjuk a modern kapitalizmusban: a) A mezőgazdaság az ipar fontos piaca (a parasztság jelentős politikai tényező), az újratermelés zavartalanságának biztosítása a monopóltőkés állam támogatását váltja ki (hitelek, szubvenciók a mezőgazdaságnak).

12. Az iparban ugyanis átfogóbban bontakozik ki jelenleg is a tudományos-technikai forradalom.

b) A nemzetgazdaság egyéb ágaiban kialakult tőkefeleslegnek befektetési területre jutnak a mezőgazdaságban. A mezőgazdaságban lehetőség nyílik *viszonylag kisebb tőkék* befektetésére is. A mezőgazdasági tőke gyorsan növekvő szerves összetétele ellenére is, a tőkés mezőgazdaság kevésbé koncentrált nemzetgazdasági ágazat, mint az ipar. Ezen kívül a modern tőkés mezőgazdasági üzemek létesítéséhez, mivel kevesebb munkaerővel működnek, kevesebb osztókére van szükség, mint az iparban. (Pl. egy modern tőkés vállalat többszázezer munkást foglalkoztat, ehhez több tőke kell, mint néhány száz munkást foglalkoztató mezőgazdasági üzemhez, mégha egy munkásra több tőke jut is. c) A mezőgazdasági tőke szerves összetétele azáltal is nő, hogy kialakulnak a tőkekoncentráció új formái (pl. a vertikális integráció), amelynek keretében a monopóliumok tőkét fektetnek a mezőgazdaságba (beruházásokat eszközölnek, hitelt nyújtanak). Más oldalról az ott termelt értéktöbbletet nagyrészt el is sajátítják. A tőke szerves összetételének növekedése nagyrészt nem a mezőgazdaság szereplőinek, hanem a monopóliumoknak az érdekeit szolgálja.

A földtulajdon és földhasználati viszonyok változása

Már az előzőekben említettük, hogy a bérleti rendszer *nem vált minden tőkés országban uralkodó formává*. A bérleti rendszer uralkodóvá vált Angliában, ahol 1909-ben a földterületnek mintegy 88%-a bérletben volt. Hasonlóan nagy a bérlet föld aránya Hollandiában, ahol 1948-ban mintegy 57%-ot, valamint Belgiumban, ahol 1950-ben mintegy 68%-ot tett ki. A többi fejlett tőkés országban *a saját gazdálkodás volt túlsúlyban*. Pl. az Egyesült Államokban 1900-ban a földterületnek még mintegy 80%-a, az 1960-as években pedig már csak mintegy 40%-a a bérlet földterületek részesedése. Az Európai Gazdasági Közösség országainak 1950-ben a földterület 28%-a tartozott a földbérlethez.

A kontinentális Európa néhány országában, a Német Szövetségi Köztársaságban, Belgiumban *a bérlet földterület kismértékben növekedett*.

Megállapíthatjuk tehát, hogy — noha egyes országokban változatlan, vagy kisebb mértékben növekedett a bérlet föld aránya, — *alapvető tendencia a bérleti rendszer visszaszorulása, s hogy a bérleti rendszer az országok többségében nem vált uralkodó formává*.

A bérleti rendszer változásánál figyelembe veendő az, hogy a bérlet földeknek *jelentős része nem tőkés bérlet*, hanem kisparaszti bérlet. Pl. az Egyesült Államokban 1954-ben a „készpénz-fizető” bérlők a földterületnek csupán 3,2%-án gazdálkodtak. A tőkés bérlők az egész földterületnek a Német Szövetségi Köztársaságban 7, Olaszországban 12, Belgiumban 24, Franciaországban 27%-án gazdálkodnak.

A kontinentális nyugateurópai országokban a bérleti formánál kiterjedtebb az ún. *résztulajdonosi rendszer*, ahol a saját maga gazdálkodó földtulajdonos földet is bérlet. Az NSZK-ban pl. 1960-ban a saját földdel rendelkező üzemekhez tartozott a megművelt földterület mintegy 46%-a, bérlők gazdálkodtak 7%-án, míg a földterület 47%-át a „vegyes” földhasználat (saját és bérlet föld) alapján művelték.

A bérleti rendszer *visszaszorulása* úgy ment végbe, hogy egyfelől a bérlők megvásárolják az általuk bérlet földet (a föld tulajdonosai lesznek), vagy a bérlők tönkremennek, elhagyják a földet, s így a földtulajdonos saját maga gazdálkodik rajta. A bérleti rendszer csökkenése mindkét említett vonatkozásban *a tőke jövedelmezőségének (profit és járadék lehetőség) csökkenésével* függ össze. A világháborúk időszakában, amikor kedvezőek a profitlehetőségek, akkor általában a bérlők földet vásárolnak, kedvezőtlen gazdasági helyzetben (pl. agrárválságokban) pedig általában tönkremennek.

A bérleti rendszer csökkenéséhez vezetnek a következők: a) A magas mezőgazdasági termelőeszközök és az alacsony mezőgazdasági felvásárlási árakkal a monopóliumok a megtermelt értéktöbblet nagy részét elvonják. b) A bérleti díj növeli a termelési költségeket és csökkenti a felhalmozási alapot, és ezek következtében csökkenti a profitlehetőségeket. c) A bérleti rendszer azáltal is rontja a jövedelmezőséget, hogy távol tartja a bérlőknek azokat a beruházásokat, amelyek csak a bérleti idő lejártá után térülnek meg. A bérlő így hátrányba kerül a tulajdonos-gazdálkodóval szemben. Ez a bérlők tönkremeneteléhez vezet. (Ezzel magyarázható az, hogy az Egyesült Államokban kialakulnak olyan bérleti formák, ahol a bérlők és a tulajdonosok különböző arányokban megosztva viselik a beruházásokat és a termelési költségeket, vagy az állam bizonyos bérlő kategóriáknak adókedvezményt nyújt.)

d) A földjáradék csökkenése következtében a földtulajdonosok jövedelmének csökkenése saját gazdálkodásra ösztönöz. Így feltehetően a profit nagyobb jövedelmet jelent számukra, mint a csökkenő földjáradék.

Ezzel függ össze az a jelenség a tőkés országokban, hogy növekszik azoknak a földtulajdonosoknak a száma, akik saját gazdálkodást folytatnak, nem maguk, hanem különböző *menedzserek (agronómusok, gazdaságvezetők)* irányítják a gazdálkodást. A tulajdonos és gazda személye különválásának *egy új formája* ez a mezőgazdaságban. Ez a funkció-szétválás nem a bérleti rendszer útján megy végbe, nem az értéktöbblet megosztásában jut kifejezésre, hanem a részvénytársaságok irányításához hasonlóan az irányítók munkadíja termelési költségként jelentkezik. Angliában és Walesben 1908-ban a nagybirtokosoknak mintegy 13%-a, 1950-ben pedig már minegy 42%-a hasznosította így a földjét.

Említettük, hogy néhány országban — ha alárendelt tendenciaként is — növekedett az utóbbi időkben a bérleti rendszer szerepe. Ez a folyamat a következőkkel magyarázható: a) A technikai fejlődés az üzemméretek növekedését követeli, a bérlet lehetővé teszi — kisebb ráfordítással, mint a vásárlás — a *földhasznált koncentrációját*. b) A kiszoruló kisparasztkok inkább *bérbeadják*, s nem eladják a földjüket, számítva arra, hogy később visszaveszik. (Pl. az NSZK-ban a tönkrement parasztkok 13%-a eladta, 32%-a pedig bérbeadta a földjét. Ez a tőkés gazdaságban uralkodó létbizonytalanságból ered.)

Az állami monopólkapitalizmus szerepe a mezőgazdaságban

Az állami monopólkapitalizmus a mezőgazdaságra is kiterjed. Különböző eszközökkel szabályozza a *mezőgazdasági termékek kínálatát*. Ennek fő eszközei: a) a hitel, b) a termelői árak szabályozása, c) a bérlet és a földpiac korlátozása, d) a művelt területek nagyságának szabályozása.

Ugyanakkor szabályozza a *mezőgazdasági termékek keresletét* is: a) az állami felvásárlásokkal, b) a vállalatok és a lakosság jövedelmének bizonyos szabályozásával.

A fentiekon keresztül, de közvetlen is hat a monopóltőkés állam a *tőkés mezőgazdasági üzemek jövedelemviszonyaira*: a) jövedelemvisszajuttatás a *költségvetésből*, b) jövedelemelvontás az *árak és az adó útján*.

Az állami monopólkapitalizmus hatása a földkínálatra (a művelt földalapra) kettős. Egyrészt támogatja a *rossz földek kivonását*, másrészt bizonyos mértékig támogatja a *rossz földeken a termelést*.

Az állami monopólkapitalizmus a mezőgazdasági termékkínálat *alkalmazkodását* a kereslethez a fejlett tőkés országok többségében nem tudta megvalósítani, a

viszonylagos többletkínálatot nem tudta megakadályozni. Ez a járadék realizálási feltételeit rontotta. Egyrészt azok a kistőkés (kisparaszti) üzemek, amelyeknek az egyéni ráfordítása alatt van a piaci ár, *sem szüntetik be a termelést*, nem csökkentik a mezőgazdasági termékek kínálatát. (Ha bérelt földön gazdálkodnak, akkor a bérleti díj levonás a bérből vagy a profitból.) Másrészt a nagytőkés üzemek a tőkés állami költségvetésből *jelentős pénzügyi eszközöket kapnak* (szubvenció, ártámogatás, hitel stb.). Harmadszor az állami monopóliumok szabályozza a föld és a földbérleti piacot és így *e piacokon az áremelkedést*. Ezt a földet, mint termelési tényezőt viszonylag olcsóbbá teszi. (Pl. Hollandiában a bérleti díjak növelésére stopp van bevezetve.) A járadék-szabályozás az élelmiszeripari monopóliumok érdekeit szolgálja.

Tehát amíg a feldolgozó és felvásárló monopóliumok alacsony felvásárlási árai nem ösztönzik a termelést (a kínálatot), de a kisüzemek nem is csökkentik a termelést, addig *az állami monopólium beavatkozása a termelés (a kínálat) növelésére ösztönzi elsősorban a nagyüzemeket*. Más oldalról az állami monopóliumok keresletnövelő beavatkozásai nem olyan hatékonyak. *Így a magánmonopóliumok által okozott „kárt” (az alacsony termelői árakat) az állami monopólium a pénzügyi eszközök (költségvetési átcsoportosítás) útján az egész monopóliumtőkére és a dolgozókra osztja szét*.

A monopóliumtőkés állam amennyiben a *vertikális integráció ösztönzője*, szintén a járadék csökkenését segíti elő. Ugyanis az integrátor felvásárló, feldolgozó monopóliumok a járadék nagy részét is meg kívánják szerezni, s arra törekcszenek, hogy a paraszt, ill. mezőgazdasági tőkés ne realizálja, vagy kevesebbet fizessen a földtulajdonosnak. *A földtulajdon monopóliumát tehát csökkenti a magán- és állami monopólium*.

A viszonylagos túlkínálat és a monopóliumok árpolitikája következtében a mezőgazdasági árak viszonylagos csökkenése figyelhető meg. Az Egyesült Államokban 1910/14-től 1965-ig a mezőgazdasági termékek árak 148%-kal, míg a mezőgazdaság által felhasznált termelési eszközök ára 176%-kal nőtt. Nyugat-Németországban 1949/50-től 1964/65-ig ezek a számok 33% és 53%. Ebben az időszakban 36 milliárd DM volt a mezőgazdaságból történő elvonás.

Az állami monopóliumok tehát a járadékképződés szempontjából a következő hatású: egyfelől rontja a járadék realizálás feltételeit, a viszonylagos többletkínálat miatt, másfelől jövedelem-visszapótló szerepe következtében a nagyobb tőkés üzemek számára javítja a járadék realizálás feltételeit. Ha az egész mezőgazdaság számára romlanak is a jövedelemviszonyok, így kisebb járadék realizálás lehetősége, a nagyobb üzemek járadék realizálása növekszik. A járadékképződés feltételei átcsoportosulnak a nagyobb üzemekhez. *A kínálati többlet, valamint az alacsony monopóliumfelvásárlási árak miatt a mezőgazdaságból történő új érték elvonása nagyobb, mint az állami monopólium jövedelem-visszapótlása. Így az állammonopólium kapitalizmusban többek között e miatt is válik uralkodó tendenciává a járadék csökkenése*.

4. A földjáradék a modern kapitalizmus mezőgazdaságában

A mezőgazdaság fejlődésében egy sor új vonás figyelhető meg. Egyfelől fejlődnek a mezőgazdasági *termelőerők* (technika, agrotechnika) és változások következnek be a *tőkés termelési viszonyokban* is (a földhasználati és földtulajdoni viszonyok változása, az állammonopólium kapitalizmus kifejlődése stb.). Ezek a változások *nem érintik a tőkés földjáradék létét általában*, hiszen a közigazdasági ér-

telemben vett földjáradék ez időszakban is megtalálható és nem más, mint a *mezőgazdasági értéktöbbség átváltozott és sajátos formája*. A monopólikapitalizmusban bekövetkezett technikai és gazdasági változások azonban hatással vannak a *földjáradék nagyságára és a különböző földjáradékformák létrejöttére*.

Az abszolút földjáradék hiánya

Amint előbb kifejtettük, azokban az országokban, ahol a bérleti rendszer nem uralkodó, nem jön létre közgazdasági értelemben vett abszolút földjáradék. A monopólikapitalizmusban az *abszolút földjáradék keletkezésének feltételei tovább romlanak*. Minden esetre a földjáradék nagyságának csökkenése a mai kapitalizmusban az *abszolút földjáradék csökkenésével, vagy megszűnésével kapcsolatos*. Ennek okai a következők: a) *A bérleti rendszer hanyatlása*. A bérleti rendszer egyfelől azoknak az országoknak némelyikében is csökken, ahol korábban uralkodó volt, másfelől azoknak az országoknak többségében is, ahol a saját gazdálkodás volt túlsúlyban. Említettük, hogy a föld magántulajdonának monopóliuma csak akkor elég „hatékony”, csak akkor kényszeríti ki a mezőgazdasági termékek értékének termelési árát meghaladó többletét, ha a tőkés bérleti rendszer az uralkodó.

b) *A mezőgazdasági tőke szerves összetétele* elérte, vagy túlhaladta az ipari tőke szerves összetételét. Így a mai kapitalizmus fejlődése nem igazolja azt a korábbi felfogást, hogy a technikai színvonalban mutatkozó különbségek növelésével az abszolút járadék növekszik. Ellenkezőleg, megszűnik az abszolút földjáradék anyagi alapja, hiszen a mezőgazdasági értéktöbbség nem haladja meg az átlagprofitot. Marx az Értéktöbbségelmélet c. munkájában kifejtette, hogy az abszolút földjáradék nem minden időszakra érvényes gazdasági kategória. Ha a tőkés mezőgazdaságban a bérleti rendszer túlsúlyban is van, hiányzik az abszolút földjáradék kialakulásának második feltétele, a tőke viszonylag alacsony szerves összetétele. Más oldalról ilyen irányban hat a mezőgazdaságban foglalkoztatottak arányának csökkenése is. Mindezek azt eredményezik, hogy a *mezőgazdasági termelés (a mezőgazdasági termékek kínálatának) rugalmassága a jelen időszakban növekszik*. A föld termelőeszköz és egyéb termelőeszközök közül egyre inkább növekszik az utóbbiak jelentősége, ami azzal jár, hogy a földszükségesség mind kisebb mértékben hat a mezőgazdasági termékek kínálatára.

c) A szerves összetétel növekedését közvetlen igen nehéz meghatározni. Ezért a szerves összetétel növekedését *közvetetten* ragadhatjuk meg.

Az 1 munkásra jutó beruházások színvonala magasabb az iparban, de az illető terület *a bruttó nemzeti termékből a bruttó beruházások aránya nagyobb a mezőgazdaságban, mint a feldolgozóiparban*. E mutatónak a növekedési üteme is gyorsabb a mezőgazdaságban a tőkés országok többségében. Pl. Nyugat-Németországban 10 év alatt a mezőgazdasági beruházások egy munkásra jutó nagysága mintegy 100%-kal, míg az iparban mintegy 50%-kal emelkedett. (Lásd 1. sz. táblázatot).

Az egy munkásra jutó beruházás Nyugat-Németországban az iparban 1950-ben 961 DM, a mezőgazdaságban 223 DM; 1964-ben ezek a számok 1619 DM és 1297 DM. Tehát az ipar és mezőgazdaság különbsége 1950-ben 4,2-szeres, addig 1964-ben már csak 1,2-szeres.

Nyugat-Németországban az egy munkaóra jutó tőkebefektetés (bruttó állóeszközberuházás) 1964-ben a mezőgazdaságban 23 373 DM, az iparban 20 870 DM. Az USA-ban az egy munkaóra jutó tőkebefektetés (termelői-állótőke) 1961-ben a mezőgazdaságban 10 000 dollár, az iparban 5968 dollár volt. Ebben a két fejlett tőkés országban az *anyagi-műszaki bázis színvonala* — ezekben a mutatók-

ban kifejezve — a mezőgazdaságban meghaladja az iparét. Természetesen a fenti mutatók nem fejezik ki a tőke szerves összetételét: mert a tőkeérték-munkaerő, valamiféle vegyes mutatója az érték- és technikai összetételnek; mert a „c” nemcsak az álló, hanem forgórész is magában foglal, így ez a mutató a munka technikai felszereltségét mutatja.

A termelékenység is gyorsabban fejlődik a mezőgazdaságban, mint az iparban, de a színvonala még lemarad az iparétól. (Lásd a 2. sz. táblázatot). Mi a viszony a tőke szerves összetétel színvonala és a termelékenység színvonala között a mezőgazdaságban? Egyrészt nyilvánvaló abból, hogy a termelékenység szintje alacsonyabb, ez azt fejezi ki, hogy alacsonyabb még a tőke szerves összetétele is. Másrészt az is feltehető, hogy a mezőgazdaságban ugyanakkor a termelékenységi szint, magasabb szerves összetételt takar. Ennek okául a mezőgazdasági termelés sajátos-

A BRUTTÓ BERENDEZÉS-BERUHÁZÁSOK ARÁNYA A BRUTTÓ NEMZETI TERMÉKBEN

(Folyóáron, %₀-ban)*

1. SZ. TÁBLÁZAT

	Feldolgozóipar		Mezőgazdaság	
	1950	1961	1950/51	1961/62
Ny.Németország	11	16	9	22
Franciaország	—	13	8	14
Olaszország	15	16	12	16
USA	8	9	17	15
Ausztria	9	13	11	30
Dánia	6	9	11	15

*Az adatok kerekítettek.

A táblázat forrása: G. Hoel—E. Reetzlegler: A tőkés földjáradék a technikai forradalom és az állammonopólkapitalizmus uralma mellett. Wirtschaftswissenschaft. 1967. 11. sz. (németül).

AZ 1 FOGLALKOZTATOTTTRA JUTÓ BRUTTÓ NEMZETI TERMÉK (1954-es árakon)

2. SZ. TÁBLÁZAT

	Az egyéb gazdasági területek		Mezőgazdaság	
	1950/51	1960/61	1950/51	1960/61
Ny.Németország	100	154	100	176
Franciaország	100	140	100	183
Olaszország	100	—	100	—
USA	100	117	100	150
Ausztria	100	150	100	181
Dánia	100	125	100	145

Forrás: G. Hoel—E. Reetzlegler: I. m.

ságait említhetjük, azt, hogy hosszabb a termelési folyamat, hogy az állótüke kihasználása nem egyenletes stb.

A kapacitáskihasználás alacsonyabb foka ellene hat a termelékenység növekedésének, a magas szerves összetétel ellenére is. Más oldalról egy adott termelési folyamat magas előmunkatermelékenységével szemben az évi összmunka termelékenysége alacsony. Egyrészt a kapacitás-kihasználás (munkaerő és eszközkapacitás) alacsonyabb foka miatt, (pl. még a fejőgépet is csak legfeljebb kétszer lehet egy nap használni). Másrészt az adott termékmennyiségre jutó nagy lekötött eszközök miatt magas a holtmunka aránya.

A viszonylag alacsony összmunka termelékenységi szint miatt a mezőgazdasági tiszta jövedelem viszonylagos nagysága kisebb. Tehát nemcsak egyszerűen a magas tükeösszetétel, hanem a tüke funkcionáltatásának feltételei is "elszívják" az abszolút járadék anyagi alapját.

c) A jelen időszakban a fogyasztás szerkezete is gyorsan változik, eltolódik a mezőgazdasági élelmiszeripari termékekről az iparcikkekre. Így csökken a mezőgazdasági termékek iránti kereslet jövedelmi rugalmassága. Ha a bérleti rendszer uralkodó is és a tüke szerves összetétele alacsonyabb is, csökken annak lehetősége, hogy az érték termelési ár feletti többlete realizálódjon.

d. A föld magántulajdonának monopóliumát nemcsak az előbb elmondott tényezők gyengítik; hanem a felvásárlásban, a feldolgozásban, a szállításban kialakult monopóliumok is, amelyek a monopóliáron keresztül a mezőgazdasági termékek termelő árának csökkenését kényszerítik ki. A modern kapitalizmusban a konkurrencia sajátosan érvényesül az ipar és a mezőgazdaság közötti árucserében. A mezőgazdaság az a nemzetgazdasági ágazat, ahol eddig a szabadverseny a termelésben leginkább érvényesült, s a mezőgazdasági termelők viszonylagos szétaprózottságuk miatt nem képesek a kínálat visszatartásával a mezőgazdasági termékek árszínvonalára növelő hatást gyakorolni. Más oldalról a felvásárló (feldolgozó) monopóliumok a szabadverseny kiküszöbölésével a felvásárlási árakat alacsonyban tartják. Márpedig csökkenő felvásárlási árak — egyébként azonos feltételek mellett — szintén az abszolút járadék megszűnése irányába hatnak.

A szocialista közgazdasági irodalomban igen gyakori az a felfogás, hogy a mezőgazdasági tükeösszetétel magas szintje nem szünteti meg az abszolút földjáradékot a mai kapitalizmusban. A következők miatt:¹³

a. A technikai fejlődés nem vezet közvetlenül a tulajdonviszonyok megváltozásához. S így nem szünteti meg a földmagántulajdon monopóliumát sem. Ez a monopólium csak a föld államosításával szűnne meg.

b. A föld magántulajdona bír azzal a hatalommal, hogy elvonják az érték egy részét. Csak akkor enged tőkét a mezőgazdaságba, ha a "belépő díjat", a föld árát, vagy a bérleti díjat megfizetik.

c. A marxizmus klasszikusai a mezőgazdasági tüke alacsony tüke szerves összetételét csak lehetőségként és nem szükségszerűségként kezelték az abszolút járadék kifejtésénél.

d. A bérleti rendszer súlya nő, tehát nem alkonyát, hanem prosperitását éli.¹⁴

e. Az abszolút járadék az értéktöbbletből kerül fizetésre, s erre ilyen feltételek mellett is van lehetőség. A járadék fizetéshez nem az átlagprofit feletti többletre van szükség, hanem az értéktöbbletre.

13. G. Hoel—E. Reetzgler: A tőkés földjáradék a technikai forradalom és az állami monopóliakapitalizmus uralma mellett. Wirtschaftswissenschaft. 1967. 7. sz. (németül).

14. Amire a bérletnek az USA-ban, Nyugat-Németországban és Franciaországban tapasztalható növekedéséből következtet.

Miből fizetik ilyenkor az abszolút járadékot? Erre az egyik válasz az, hogy a magas mezőgazdasági árakból. *Az abszolút járadék tehát létezik, csak a forrása lett más.*

Valóban igaz, hogy az abszolút járadék keletkezésében *nem egyenlő* erősségű két tényezőről van szó, mert az alacsony szerves összetétel nélkül is kikényszeríthet olyan árat a föld-magántulajdon monopóliuma, amely a termelési árat meghaladja. De ebben az esetben a *járadék monopóljáradék*, mégpedig nemcsak abban az értelemben is, hogy *a piaci ár magasabb a termelési árnál*. Ez a mai kapitalizmusban, ahol a mezőgazdasági termékeknek inkább többlet-kínálata, mint a többlet-kereslete a jellemző, nem elfogadható alternatíva. *Végső soron azonban itt a túlkereslet és nem a földtulajdon a döntő.*

A föld bérleti forma megtalálható saját gazdálkodás uralma mellett is és itt fizetnek haszonbért a tulajdonosok. Ez azonban *közgazdaságilag nem járadék csak névlegesen az*. Hiszen *a föld tulajdonának nem járadékteremtő, hanem a haszonbért átvivő szerepe van*. Nem azt kell mondanunk, hogy az iparral azonos szerves összetétel mellett is van abszolút járadék, hanem azt, hogy a mezőgazdaság alacsony szerves összetétele esetén *sincs abszolút járadék, ha a bérleti rendszerrel összekapcsolt földtulajdon nem kényszeríti ki*.

A másik válasz az, hogy *a bérletek jobb földeken helyezkednek el és az ott kialakult különbözeti I. sz. járadékból*. Vagy az, hogy az ármeghatározó földön *az átlagosnál jobb gazdálkodásból*, az így keletkezett különbözeti II. sz. járadékból. Véleményem szerint ez nem helytálló, mert ilyen esetben nem a II. sz. különbözeti járadékról van szó, hanem külön (extra) jövedelemről, mert a különbözeti II. sz. járadék is a föld jobb minőségével kapcsolatos, és az ármeghatározó föld az nem jobb minőségű.

A harmadik válasz az, hogy a föld is tőke alkotórész és az erre jutó átlagprofit részéből, az illetőleg a föld mint kamatból.¹⁵ Ez az álláspont tehát a föld értékéből vezeti le az abszolút járadékot (vagy helyesebben az ármeghatározó földön fizetett haszonbért), s nem az abszolút járadékból, „tőkésíti vissza” ennek a földnek az árát. *A földjáradék tehát nem az ipari működő tőke átlagprofitjából való levonás, hanem a földtőkére járó átlagprofitrész.*

Ez utóbbi álláspont logikusnak tűnő volta ellenére is nem ad választ a következő kérdésekre: a) A mezőgazdasági árak ára nem egyszerűen csak összevődik különböző költség és jövedelemrészekből, hanem azokat is *társadalmi munkaráfordítás és a piaci értékítélet alakítja*. Kérdés, elismeri-e a piac a földre, mint tőkére eső „c” részt olyan mértékben, mint a termelt termelőeszközökre jutó „c” részt? b) A földérték a földanyag „értékéből” és a földtőke értékéből áll. Mekkora a földanyag értékére jutó átlagprofitrész? c) Saját gazdálkodás esetén a mindenkori termelési ár átlagprofitja tartalmazza-e a földanyag után járó átlagprofitot, vagy éppen a termelt termelőeszközökre jutó átlagprofitból levonás ez? d) Az ármeghatározó földön, ahol nincs a szó igaz értelmében abszolút járadék, *a földanyagnak mi az ára, mi kényszeríti ki, hogy a földanyag árára is jusson átlagprofit? A földre jutó átlagprofit lehet levonás is a munkával előállított termelőtőke profitjából*. Ilyenkor nem az értéktöbblet oszlik meg járadéka és profitra, *hanem az átlagprofit oszlik meg a földtőke és nem földtőke átlagprofitjára*.¹⁶

15. Burger Kálmán: A mezőgazdaság szerepe a népgazdaság növekedésében. Kossuth, 1969.

16. A földtőken itt a földanyag árát értjük, mivel az könnyebben felfogható, hogy a földtőke (a földbe bekebelezett tőke) után jár az átlagprofit. (Persze az további kérdés, hogy a földtulajdon ezután miért elégszik meg a kamattal, miért nem követeli az átlagprofitot.

Miért elégszenek meg az *ármeghatározó földön* működő tőkések termelőtőkéjükre az átlagosnál kisebb profittal: a) mert még az is nagyobb lehet, mint a földtőkére és a nem földtőkére együttesen jutó kamat? b) vagy ha a bérleti rendszerről visszatérnek a saját gazdálkodásra, az átlagprofit nagyobb, mint a korábbi járadék; c) ebben az esetben természetesen az *ármeghatározónál* jobb földön értékesül a földtőke, különböző járadék formájában. De itt a különbozoti járadék el különül az átlagprofittól, mert ez elkülönült üzemek földkinálatának realizálása. Más oldalról nem bizonyított — különösen, ha a föld ára nem a különbozoti járadék tőkésítése —, hogy a földtőke értéke (a föld ára) a jobb földön annyival magasabb az *ármeghatározó földhöz* viszonyítva, mint amekkorával a különbozoti járadék nagyobb az "ipari" átlagprofitnál.

Ezért véleményem szerint figyelembe véve a mezőgazdasági termelés jelentős kínálatát, a felvásárló és feldolgozó monopóliumok termelői árát „nyomó” hatását, az *ármeghatározó földön nem valószínű, hogy realizálni tudnák a földanyag "értékének" megfelelő átlagprofitrészt is*. S így a föld ára, mint „termelési költség” csak egyszer jelenik meg és mint használati érték végig funkcionál. Ennyivel a föld olcsóbb termelési feltétel. Közöséges termelési eszköz drágább, mert egyfelől amortizációja költség, másfelől meg van az átlagos tiszta jövedelem igénye. A föld mint állótőke amortizációja nem költség, a föld ára a kamatokból viszonylag hamar megtérül, ezért jövedelemigénye is kisebb, mint a földár után minden évben számított átlagprofit.

Nem ad arra sem választ a fenti álláspont, hogy az értéktöbbletet az eleven munka hozza létre, s a termelési tényezők milyen arányban részesednek ebben, milyen gazdasági törvényszerűségek határozzák meg részesedésüket. Arra a kérdésre is válaszolni kellene, hogy az ipari tőkére az átlagprofitrátájával, a mezőgazdasági termelt működő tőkére jutó átlagprofiton felüli többlet részét képezi-e az árcentrumnak, sőt ezen túlmenően a piaci árnak?

Megállapítható tehát, hogy a föld magántulajdon monopóliuma erejének a csökkenése, a tőke szerves összetétele növekedése, a földnek mint termelőeszköz szerepének a csökkenése az abszolút földjáradék anyagi alapjának összeszűküléséhez, s az abszolút járadékra jellemző gazdasági viszonyok megszűnéséhez vezet.

Ezek után adódik a kérdés, hogy a tőkés bérlők miből fizetnek bérleti díjat? Már korábban említettük, hogy ez fizethető a különbozoti földjáradékból és az átlagprofit egy részéből. A modern kapitalizmusban ilyen forrásként szerepelhet az a jövedelemrész is, amelyet különböző támogatási formákban (ártámogatás, beruházási hitelek, segélyek stb.) a monopóltőkés állam juttat a mezőgazdaságnak. Angliában pl. 1959-ben és 1960-ban a közvetlen állami támogatások a mezőgazdaság nettó jövedelmének mintegy 65%-át tették ki.¹⁷ Gyakori az is, hogy azok a tőkés bérlők, akiknek profitja hosszú időszak alatt a kamat színvonalára süllyed, kivonják tőkéiket a mezőgazdaságból. Az állami támogatás a bérlők jövedelmét kiegészítheti az átlagprofit szintjéig, de biztosíthat ezt meghaladó profitot is. Amennyiben ez utóbbi történik, akkor az ebből fizetett járadékot egy *sajátos járadékformának* tekinthetjük. Hiszen ez *nem monopóljáradék*, mert nem a mezőgazdasági termelők monopóliumhelyzetéből, gazdasági hatalmából, a kínálat viszsztatartásán alapuló magasabb monopóliárból, még csak nem is *abszolút járadék*, mert nem a bérleti rendszerrel összefüggő földmagántulajdon monopólium kényszeríthette ki.

17. Walker, T. W.: Farming in Britain. 1961.

A mai tőkés mezőgazdasági valóság tényének széleskörű és alapos elemzésével foglalkozik Sipos Aladár könyvében.¹⁸ Megállapításait a leglényegesebb kérdésekben saját kutatásaim is alátámasztják. (Nem lehet a járadéknövekedést gazdasági törvénynek tekinteni, hogy a mezőgazdasági termelők árszínvonalra egyaránt hat a kínálat növekedés és a monopólista árpolitika, hogy az abszolút járadék megszűnik, stb.)

Az állami monopólikapitalizmus hatása következtében keletkező, s az abszolút járadék helyébe lépő nem tulajdonképpeni monopóljáradék magyarázata azonban nem kielégítő. Szerinte a monopóltőkés állam jövedelem visszapótló-kiegészítő politikája (pl. ártámogatás), valamint a technikát fejlesztő politikája (pl. beruházási kedvezmények) az egyéni érték csökkenéséhez vezet, mód nyílik arra, hogy az így keletkezett értékreszből a bérlők haszonbért fizessenek. Az állami monopólium végső soron oka a monopóljáradéknak.

Abban az esetben, ha a tőkés állami jövedelem visszatérítése az árát a társadalmi ráfordítások (mondjuk a társadalmi-termelési ár) szintjére emeli, de az illető gazdaság egyéni ráfordítása kisebb, akkor ideiglenes extraprofit keletkezik. Ha a jövedelem-pótlékkal elért ár a társadalmi ráfordítás szintje alatt is van, de a technikai fejlődés még ez alatt tartja az egyéni értéket, akkor is közönséges extraprofitról van szó. Ez egyik esetben sem monopóljáradék. Az állami monopólium „segít” a szabadpiaci versenynek megfelelő jövedelem kialakításában, amelyet az alacsony termelők árán vásárló magánmonopólium megsértett. Ilyenkor a közönséges extraprofitból fizetik a haszonbért. Abban az esetben, ha az állami támogatás — mivel a nagyobb tőkés üzemek nagyobb mértékben élvezik ezt az árszintet a termelési ár fölé emelik, akkor beszélhetünk egy állammonopólista járadékról. Ez azonban legalábbis a következőkben különbözik a Marx által kifejtett mezőgazdasági monopóljáradéktól: a) nem azért jön létre, mert valamely speciális természetes monopólium a kínálatot a kereslethez képest alacsonyán tartja, éppen ellenkezőleg, az árkiegészítés ösztönzi a kínálatot. b) A társadalmi ráfordításon belül és nem felül képződő extraprofit lesz a haszonbér forrása.

Az abszolút járadék létét nagyban meghatározza arra a kérdésre adott válasz, hogy a földjáradék határozza-e meg a föld árát, vagy a föld ára a járadékot? Ha ugyanis az ármeghatározó földön a föld állótőkére, másképp a föld árára is jut átlagprofitrés, akkor az a látszat, hogy a föld árából függ ez az átlagprofitrés, vagyis más szóval a járadék. Ez a gondolat továbbá azt is jelenti hogy saját művelés mellett is van az átlagprofitnak egy olyan része, amely abszolút járadék,¹⁹ és ennek nagysága azonos a föld állótőkére jutó átlagprofitrésszel.²⁰

Ezt az álláspontot bírálja Sipos Aladár is. Részben azzal, hogy a földtőke ára levonást jelent a termelőtőkéből, s ezt a fenti álláspont nem veszi figyelembe. Részben azzal, hogy a saját gazdálkodás esetén az ármeghatározónál jobb földön a földtőkére átlagprofitrés, plusz különbözeti járadék is jut. „Így tehát a föld vásárlására fordított összeg az ármeghatározó földnél jobb földéken működő mezőgazdasági tőkésnek kétszeresen is megtérülne”.²¹ A végső konklúziójával, azzal, hogy a földjáradékot nem lehet a föld árából levezetni, mert inkább a földjáradék határozza meg egyéb tényezőkkel együtt a föld árát, egyetérthetünk.

18. Sipos Aladár: Agrárviszonyok Nyugat-Európában. Kossuth, 1967.

19. Teljesen mindegy, hogy értéktöbbletről vagy átlagprofitról beszélnek-e, mert ez társadalmi méretben azonos, sőt ha a szerves összetétel azonos az ipar és a mezőgazdaság között, akkor a mezőgazdaságban is azonosak ezek.

20. Burger Kálmánné: Uo.

21. Sipos Aladár: I. m. 105. old.

Az ellenérvek azonban nem elég meggyőzőek. A föld állótőke — amelyben a földanyag-állótőkét értem —, mivel a földbe kebelezett tőke, éppen olyan tőke, mint pl. a munkagép. A földanyag „tőke” éppen olyan elengedhetetlen feltétele a termelésnek, mint a „termelt” állótőke, ezért ingyenesen ez sem „működik” a termelési folyamatban. Így elfogadható az, hogy az átlagprofitnak lehet egy része, amely a földtőke „jövedelme”. Ugyanis a földanyag árának és bérleti díjának olyan kezelése, hogy az káros a társadalom számára, mert levonást jelent a termelésbe gényleg befektetett tőkéből, túlzottan a bérleti rendszerhez kötött felfogás. Ilyenkor a föld árát és a bérleti díjat valóban *parazita réteg* sajátította el és kikerült a mezőgazdaságból. Ebből azonban nem tehetünk úgy, mintha általában társadalmi igény lehetne az, hogy a földanyag valamiféle „ingyenes”, de szükséges feltétele lenne a mezőgazdaságnak. Ha valamely természetes termelési feltétel az elsajátítás tárgya piacra kerül, ára van, akkor ennek is van jövedelemigénye.

A földanyag tőke után járó átlagprofitrész nem járadék, mint ahogy azt Burger Kálmánné állítja. Elsősorban nem azért, mert nem az átlagprofit feletti, hanem azon *belüli* rész, hanem éppen azért, mert nem speciálisan a földjáradékképző ismérvek alapján jöttek létre. Hiszen egyrészt nem a földtulajdont ismerik el, hanem a földet, mint termelési tényezőt (tehát nem abszolút járadék). Másrészt a jobb minőségű földön keletkezett különbözeti járadék nemcsak egyszerűen átlagprofit, nemcsak annak következménye, hogy a jobb föld ára magasabb és nagyobb átlagprofitot kell utána számítani, hanem ellenkezőleg, azért értékesebb az ilyen föld, mert különbözeti járadékot is hoz. Nem egyszerűen a jobb föld magasabb áráról van szó, hanem a föld mint a gazdálkodás tárgya monopóliumának realizálásáról. Már csak azért is nehéz a földárból levezetni a járadékot, mert más és eltérő tényezők is hathatnak a föld árára és a földjáradékra. A föld ára növekedhet földkereslet növekedése miatt is (pl. vagyonmentés céljából nő a földkereslet), mert a földár növekedés nem jár általában a mezőgazdasági termékek árnövekedésével és így járadéknövekedéssel sem.

A különbözeti földjáradék csökkenése

A termelőerők fejlődése és a gazdasági viszonyokban bekövetkezett változások hatással vannak a különbözeti földjáradékra is. Ezek a változások a különbözeti földjáradék csökkenését váltják ki. A különbözeti I. sz. földjáradék csökken, mert: a) a mezőgazdasági tudomány és technika fejlődése, a mezőgazdasági termelés növekvő specializációja arra vezet, hogy a különböző növényféléket a nekik leginkább megfelelő minőségű földeken termelik. Az eddig bizonyos növényfélék számára rossz földek, más növényfélék számára jó földek lehetnek. A fekvési járadék csökkenését váltja ki a közlekedésnek (a szállítási eszközöknek és az utaknak) a javulása. b) A különbözeti I. sz. földjáradék csökkenését eredményezi az is, hogy a termelőerők (technika) fejlődésével növekszenek a területegységre jutó hozamok, mód nyílik arra, hogy a rosszabb minőségű földeket a termelésből kivonják. (Pl. Angliában 1870—1938 között a szántóföld területe 2,4 mill. ha-val csökkent, a legelők területe viszont ugyanennyivel növekedett.) Ennek az a következménye, hogy a jobb földek lesznek az árszabályozók, és kevesebb gazdaság jut különbözeti földjáradékhoz, és ennek össz nagysága is kisebb.

A különbözeti II. sz. földjáradék rövidebb időszakban a pótlólagos ráfordításokkal növekszik, hosszabb időszakban mégis csökken. Hiszen: a) A pótlólagos ráfordítások ugyan nem szüntetik meg a földek különböző minőségét, mégis csökkenthetik ezeket a különbségeket. A rosszabb földre fordított talajjavító rá-

fordítások, amennyiben már amortizálódtak, de biztosították, hogy a földek természetes termékenysége még ezután is magasabb, mint korábban volt, akkor ez csökkenti a földek közötti minőségi különbségeket b) A különbözeti II. sz. áradékot hozó pótlólagos ráfordítások színvonala, ha általánossá válik — egyébként azonos feltételek mellett csökken a mezőgazdasági termékek értéke (és ára), így a különbözeti járadék összege is csökken. Más szóval a különbözeti II. sz. járadék átalakul különbözeti I. sz. járadékká.

Tagadhatatlan, hogy vannak olyan tényezők is, amelyek a különbözeti földjáradék növekedését okozhatják. Így pl. a mai kapitalizmusban a kisparaszti gazdaságok különböző okok miatt kiszorulnak: ha ezek a jobb minőségű földek tőkés művelésre kerülnek, akkor növelik a különbözeti I. sz. földjáradékot. De megjegyezzük, hogy ennek is ellene hat az, hogy általában a kisparaszti bérlők viszonylag mindig magasabb bérleti díjakat fizetnek.

A modern kapitalizmus feltételei között a különbözeti földjáradék alakulásával kapcsolatban közismert az a felfogás, hogy a különbözeti I. számú csökken, a különbözeti II. számú pedig növekszik. Ez azonban korántsem ilyen egyszerű a következők miatt: a) a technika fejlődése és a pótlólagos ráfordítások, amikor amortizálódtak, *növelhetik a föld természetes termékenységét*. Ha ezt *egyenlőtlenül* okozzák a különböző minőségű földeken (pl. így a jobb földek termékenysége gyorsabban nő, mint a rosszabbaké), akkor emelkedik az I. sz. különbözeti járadék. *Ha egyenlően* változtatja a természetes termékenységét, akkor változatlanul hagyja a különbözeti I. sz. járadék nagyságát. Ha *egyenlőtlen* a természetes termékenység növelése (pl. a rosszabb földek természetes termékenysége jobban nő). Tehát a földek közötti minőségi különbségek csökkennek, akkor csökken a különbözeti I. sz. járadék). b) A különbözeti I. sz. járadék alapja a II. számúnak, ezért nehéz elképzelni, hogy az I. sz. csökken, a II. sz. pedig növekszik. Itt inkább a pótlólagos ráfordítások *ideiglenes extraprofit növelő hatása érvényesül*. c) Végül, ha a pótlólagos ráfordítások a jobb földeken hoznak is bizonyos ideig különbözeti járadékot, a jobb földeken a pótlólagos ráfordítások megváltoztatják az érték nagyságát, növelik a kínálat és így a II. sz. járadék átalakul I. sz. járadékká. S most már a társadalmi ráfordítással nagyobb pótlólagos ráfordítások hoznak csak II. sz. járadékot.

A különbözeti járadék csökkenésére *azonban csak konkrét feltételek elemzése alapján adhatunk választ*. Így vizsgálni kellene, hogy a jobb földeken fizetett haszonbér reálértéke gyorsabban csökken-e, mint az ármeghatározó földön fizetett haszonbér. Az persze tagadhatatlan, hogy a rosszabb földek kivonása a jobb földeken a pótlólagos ráfordítások kínálatnővelő és árlenyomó hatása a különbözeti járadék csökkenése irányában hat. Az is igaz, ha ezt elfogadjuk, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy a jobb földeken eszközölt nagyobb arányú pótlólagos ráfordítás, amíg a rosszabb földeket nem vonják ki, az árszínvonal viszonylag nem csökken, növeli a földek minőségi különbségét. A rosszabb földek művelésbe tartását bizonyos ideig biztosíthatja az önköltségcsökkentő technikai fejlesztés, a tőkés állam támogatása. (Említettük, hogy itt az állami monopolkapitalizmus szerepe kettős.) Ezért azt mondhatjuk, hogy egyrészt hosszabb távon a különbözeti járadék csökkenése a jellemző, de csökken a különbözeti járadék I. és II. sz. formája is. Másrészt rövidebb időközökben nőhet is a különbözeti járadék mindkét formája.

A földjáradék csökkenése a modern kapitalizmusban

A mai kapitalizmusban uralkodó tendenciáját tekintve a földjáradék csökken.²²

A járadéknagyság alakulásának nyomon követése igen nehéz feladat. A nehézség abban van, hogy a közgazdasági értelemben vett járadék igaz, hogy gazdasági forma, de ugyanakkor gazdasági tartalom is. Mivel a járadék-tartalomnak is van gazdasági formája, ti. a földár, a haszonbér, jelzőlog. A közgazdasági értelemben vett járadék névleges járadék különbsége még bonyolítja a meghatározást. A közgazdasági értelemben vett járadékon belül a különbözeti és az abszolút földjáradék elkülönítése nem megoldott az érték természetéből eredően. Végül nem követhető nyomon a bérleti idő alatt a különbözeti II. sz. földjáradéknak az a része, amely a bérlőnél marad. A saját gazdálkodás túlsúlya esetén egyszerűbbek a meghatározás feltételei. De itt sem könnyű a járadék és profit, valamint az ideiglenes és tartós extraprofit meghatározása.

A statisztikai adatok²³ szerint Angliában változatlan áron számítva 1880—1960-ig a földjáradék nagysága csökken. A területegységre jutó földjáradék reálértéke csökkent, ami ebben az időszakban meginduló gyors technikai fejlődéssel (többek között a gőzeke és az igaerő vontatású aratógépek alkalmazásával) magyarázható. Az első világháború és az azt követő időszakban a mezőgazdasági termékek nagyobb áremelkedése következtében a földjáradék reálértéke csökkent. A két világháború közötti agrárválság következtében a földjáradék reálértéke valamelyest növekedett. A második világháború alatt és után, mivel az élelmiszerhiány miatt serkenteni kellett a mezőgazdasági termelést, a kormány korlátozta a földjáradék növekedését.

Az Egyesült Államokban is hasonló irányzat figyelhető meg. 1850-ben a földjáradék a nemzeti jövedelemnek 4,2%-át, 1880-ban 4,1%-át, 1910-ben 3,8%-át, 1956-ban 2,2%-át tette ki.

Franciaországban a földjáradék aránya a mezőgazdasági jövedelemben az 1880-as mintegy 20%-ról 1938-ig 15%-ra csökkent.

A 3. sz. táblázatból a következőket láthatjuk:

Az Egyesült Államokban: a) a járadék aránya nettó jövedelemben csökkent; b) a föld árának növekedése nem a földanyag, hanem a földtőke nagyarányú növekedésével és a pénz vásárlóerejének csökkenésével kapcsolatos.²⁴

Franciaországban a vizsgált időszakban: a) a föld relatív ára 60%-ra csökkent; b) a bérleti díj 74%-ra csökkent.

Angliában és Walesben a) a föld ára mintegy megduplázódott; b) a bérleti díj 83%-kal nőtt, c) a vásárlóerő csökkenés azonban jóval nagyobb volt, mivel a legfontosabb mezőgazdasági termék ára 221%-kal csökkent, tehát a föld csereértéke jelentősen csökkent.

Nyugat-Németországban: a) a földbértek kis mértékben nőttek, miközben a létfenntartási költségek 31%-a a termésátlagok 47%-kal nőttek, így a bérleti

22. A földjáradék nagyságát meghatározhatjuk egyfelől úgy, hogy a reálértéket, vagy úgy, hogy folyóáron vesszük számításba, másfelől elemezhetjük abszolút nagyságát (pl. az összjáradék nagyságát), vagy viszonylagos nagyságát (pl. arányát a mezőgazdasági bruttó jövedelemben, a nemzeti jövedelemben, a mezőgazdasági értéktobbletben, vagy a területegységre jutó járadék nagyságát, s végül a járadék rátáját, vagyis viszonyát a befektetett tőkéhez.

23. Sípós Aladár: I. m.

24. A létfenntartási költségek az USA-ban 1910—14-ben 100%-ról 1965-ig 306%-kal nőttek. Az épületek és a földdel összekapcsolt létesítmények értéke a földbirtokot összértékben 1910—1950 között 18%-ról 33%-ra nőtt.

A FÖLDBÉRLETI DÍJ ÉS A FÖLD ÁRÁNAK ALAKULÁSA A FEJLETT TÖKÉS ORSZÁGOKBAN

3. SZ. TÁBLÁZAT

Megnevezés	USA					Franciaország				Anglia és Wales				Nyugat-Németország			
	1910	1940	1950	1961	1965	1908	1930	1950	1955	1938	1949	1955	1957	1905	1950	1955	1963
A föld ára	100 ¹	68	144	273	—	100 ³	281	8 038	9 325	100 ⁶	236	248	208	—	100 ⁹	—	300
A mg-i termékárak	—	100	258	240	248	100 ⁴	679	11 428	15 283	100	255	321	—	—	100	—	138
A nettó járadék	—	100	275	227 ²	277	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
A járadék (nettó jöv.) %	—	9,9	9,0	8,4	8,2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
A mg. ipari eszköz árak	—	100	200	215	224	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
A föld relatív ára	—	—	—	—	—	100 ⁵	41	69	60	100	92	77	—	100	—	70	—
A bérleti díj	—	—	—	—	—	100 ⁷	—	74 ⁸	—	100	108	—	178	—	—	—	—

Forrás: G. Hoel— E. Reetzgler: Uo.

1. 1 acre föld ára; 2. az adat 1960. évre vonatkozik; 3. 1 hektár föld ára; 4. A búza ára; 5. 1 ha föld értéke búzában kifejezve; 6. 1 acre föld és a rajta levő épület; 7. Az adat 1911-re vonatkozik; 8. Az adat 1958-ra vonatkozik; 9. Az adat 1953-ra vonatkozik.

díjak relative csökkentek; b) a föld ára viszont jelentősen nőtt abszolúte és relative is. Azt is mondhatjuk, hogy a földjáradék földárban és földbérben kifejezve ellentétesen alakult. Az áremelkedés okai a következők: a) a technikai fejlődés miatt — figyelembe véve a nyugatnémetországi birtokstruktúrát — nő a földkereslet; b) a telekjáradék jelentősen emelkedett; c) a földpiacon kialakult spekuláció (pl. földvétele az inflációs pénzromlás miatt), d) itt a tényleges járadék *lényegesen* eltér a megjelenési formákból.

Miért csökkennek a földárak és a földjáradék uralkodó tendenciáját tekintve a mai kapitalizmusban? A járadék és a földárak csökkenésének legfontosabb okait már említettük. A kérdés megközelítése egyrészt történhet a termelés-keletkezés oldaláról, másrészt az elosztás-realizálás oldaláról. A földjáradék (a föld árara) ható tényezők a kapitalizmusban tehát a következők: a technikai fejlődés, a monopóliumok gazdasági hatalma, az állami monopóliumkapitalizmus és a bérleti rendszer. A járadékcsökkenés okait a következőkben foglalhatjuk össze:

a) *A föld termelőeszköz szerepének csökkenése, a föld viszonylagos kínálatának növekedése.* E tekintetben különösen a technikai haladásnak van jelentős szerepe. A technikai haladás egyrészt csökkenti a földek közötti különbségeket, azon keresztül, hogy a rosszabb földek kiszorulhatnak a termelésből, s azért, mert a jobb földekben a pótlólagos ráfordítások kínálatnövelő hatása azzal jár, hogy a rosszabb földeken a társadalmilag átlagos profitnál kisebb keletkezik. Másrészt a technikai fejlődéssel kitolódnak azok a határok, ahol a csökkenő hozadék elve érvényesül. Harmadszor, a *földfeltáró* technikai fejlődés, ha csekély mértékben is, de növeli a föld kínálatát, a *földmegtakarító* technikai fejlődés pedig csökkenti a föld keresletét.

b) *A fent említett tényezők hatása a mezőgazdasági termékek kereslet-kínálati viszonyaira és áraira.* Igaz, hogy az élelmiszerkereslet árrugalmassága viszonylag kicsi, mégis a monopóliumok hatására kialakult magas élelmiszerárak és az élelmiszerszükséglet viszonylag telítettsége viszonylag visszafogja a mezőgazdasági termékek keresletét. Tehát az *állami monopólium* beavatkozásának legtöbb területén növeli a mezőgazdasági termékek kínálatát, a *magán monopólium* viszont visszafogja a kereslet növekedését, s így csökkenti a járadék realizálásának lehetőségeit.

c) *A földjáradék csökkenésében szerepet játszik a földmagántulajdon monopóliumának korlátozása.* Egyrészt a technikai fejlődés által (a föld viszonylagos szűkössége csökken), másrészt az állami monopólium korlátozza a földmagántulajdon monopóliumának hatását (pl. a földpiac és a bérleti piac központi szabályozása), s végül a földmagántulajdon monopóliumát korlátozza a bérleti rendszer kisebb aránya a saját gazdálkodáshoz és ennek a fejlett tőkés ország egy részébe való visszaszorulása. A földmagántulajdon monopóliumát korlátozzák ezen kívül a felvásárló és feldolgozóipari monopóliumok is, amennyiben a mezőgazdaságban termelt új érték egy részét elszivattyúzzák, ill. a nagyüzemek javára történő felosztását végzik el.

A kapitalizmusban a *viszonylagos földárak* is csökkennek. Ez a járadék csökkenésének és más tényezőknek a következménye. A földárak csökkenésében „a más tényezőknek” jóval nagyobb a szerepe, mivel a földár „irracionális értékforma”, mivel a földanyag nem foglal magában munkaráfordítást. A földárak csökkenése egyes országokban abszolút (ha a létfenntartási index növekedését figyelembe vesszük), más országokban viszont viszonylagos. Mégpedig: a) a viszonylagos csökkenés a mezőgazdasági termékek termelő áraihoz képest; b) a mezőgazdasági

bérekhez képest; c) a mezőgazdaság által felhasznált ipari eszközök áraihoz képest mutatható ki. A mezőgazdasági termékárakhoz képesti csökkenését mutatja az, hogy pl. Nyugat-Németországi Délhesenben 1905/10-ben 1 ha föld ára 120—220 q rozs volt, 1955/60-ban már csak 80—120 q.²⁵

II. A modern polgári földjáradékelmélet és kritikája

1. A járadék-fogalom és struktúrája

A modern polgári közgazdaságtan nem sok újjal járult hozzá a földjáradék-elmülethez. Általában a polgári klasszikusok és a vulgárisok járadékelméletének egyes elemeit, vagy kombinációját veszik át. Ugyanakkor a földjáradék valamilyen vonatkozásában kapcsolódik a polgári értékelmületekhez is. Ezen kívül a járadék-fogalom szélesebb fogalomkör a mai polgári közgazdaságtanban, mint a földjáradék-fogalom.

A modern polgári közgazdaságtanban a járadék felfogása igen eltérő.²⁶ Schumber minden „többletet”, amely a ráfordítás fölött keletkezik, járadéknak tekint. Amiben e többletek különböznek, az a létrehozó okaik különbsége, de minden járadék a kedvezőbb gazdasági feltételeknek következménye.

Marshall ún. quasy-járadék fogalma üzemgazdasági fogalom, amelyet a határtermelékenységi elmélet alapján határoz meg. Szerinte ez a járadék a változó költségek feletti jövedelem, amely állandó költségként szerepel.

Oppenheimer a járadékot nem a föld szükösségére, hanem a jogi földmonopóliumra vezeti vissza.

A mai polgári gazdaságtan járadék fogalmát jól foglalja össze Klafkowski.

Járadékról — közgazdasági értelemben — akkor beszélünk, ha a személyek közötti, vagy a vállalatok közötti viszonyokban a *többletjövedelem keletkezik*. A többletjövedelmet a rendkívül magas ár, vagy alacsony költség okozza. A járadék keletkezésében a termelési tényezők különbözősége és szükössége játszik szerepet. A ható faktorok között sorolja fel a termelési eszközök különböző hatékonyságai mellett a védett termelési eljárásokat, a vállalkozó döntési és szervező képességeket, a fogyasztási szokásokat, stb.

Klafkowski a *járadék* fogalmát a következőképpen fogalmazza meg, szerinte a közgazdaságtanban használt járadék-fogalmak szisztematikus analízise alapján.

A járadék a termékárak (hozamok, jövedelmek) része, a termelési tényezők (termelési eszközök) hozama, jövedelme, amely a következőkön nyugszik: a) a termelési tényezők szükössége a keresletükhöz képest; b) a termelési költségek különbözősége, amelyek a „határtermékek”-hez képest különbözőképpen térnek el; c) az árváltozásokból és áringadozásokból származó előnyök kihasználása.

A kapitalizmusban fellelhető *járadékformák sémája* pedig a következő:

a) A járadék, mint *természeti jövedelem*, amely a pusztta földhasználatból következik (valamiféle abszolút földjáradék). Mivel a földkínálat korlátozott, ez

25. W. Götz: A föld értékcökkenése. Német Mezőgazdasági Társaság Közleményei 33. füzet. Frankfurt-Main 1960.

26. Dr. Maxmillan Klafkowski: A járadékfogalom a gazdaságelmületben. Duncker Humblot Berlin, 1963.

korlátozza a mezőgazdasági termékek kínálatát, s így magasabbak az árak. b) A járadék, mint *természeti különbozeti jövedelem*, amely a különböző minőségű földek használatából következik (különbozeti földjáradék). c) A járadék, mint *természeti különbozeti jövedelem*, amely a különböző minőségű (fajtájú) munkából ered (különbozeti munkajáradék). d) A járadék, mint *különbozeti jövedelem*, amely a különböző minőségű tőkéből ered (különbozeti tőkejáradék). e) A járadék, mint *véletlen különbozeti jövedelem*, amelyhez a fogyasztók és a vállalkozók jutnak, annak következtében, hogy a kereslet dinamikusán eltolódik, és ez relatív eltolódását jelenti a termékek (termelési feltételek) relatív áraiban is. Így a relatív termelési költségekben is. (Intenzitási járadék). f) A járadék, amely a *pénzürték* változás és ingadozás következménye. (pénzürték járadék). g) A járadék, mint *különbozeti jövedelem*, amely a vállalkozói tevékenységből ered, amely a normál profitot meghaladja, de nem is kamat. E járadék keletkezésének a következő részesei vannak; egyrészt különbözők a termelési költségek, mert különböző a termelési tényezők kombinációja; másrészt a piaci helyzetnek (a termékek és termelési tényezők piacának) a jobb ismerete; harmadrészt új változásokkal dinamikus kínálatot biztosítani, alkalmazkodás a dinamikusán alakuló kereslethez; negyedrész az áreltérések ismerete, amelyek alapján forgalomnövekedést és így költségcsökkenést lehet elérni.

A mai kapitalizmus járadékelméletének lényege tehát a következőkben foglalható össze:

A modern járadékelmélet nagymértékben támaszkodik a késői „klasszikus” és a *klasszikus* (smithi, ricardói) földjáradékelméletre. A mai polgári közgazdaságtan is elköveti azt a ricardói hibát, hogy *mindig* a rosszabb minőségű földek kerülnek művelésbe. A fejlett tőkés országokban jelen időszakban a művelésbe vétel helyett inkább a művelt rossz talajok javítása történik. A talajjavítással viszont nem elemzik azt, hogy a *talajjavítás költségei* hogy viszonyulnak a jobb földön eszközölt pótlólagos költségekhez.

A járadékfogalmat *kiterjesztik* a földön kívüli termelési tényezőkre is, a tőkére és a munkára is. Mivel a járadéknak van egy általános fogalma, ezért a földjáradékot egy semleges fogalommal kell helyettesíteni, pl. földhaszon, földnyereség.

A járadékot a termelési tényezőkből eredő jövedelemnek tekintik. A „termelési tényezők elmélete” szerint a föld, a munka és tőke hozza létre az értéket. Az új álláspont az, hogy a termelési tényezők körét kiterjesztik, pl. a vállalkozó személyi tulajdonságaira.

A járadékot általában a *batártermék értéke fölötti többletként* határozzák meg. Bár elvétel az átlagérték felett is felfogják.

Különbséget tesznek a járadék *nemzetgazdasági és üzemgazdasági fogalma között*. Nemzetgazdasági szinten járadéknak tekintik az egyes termelési tényezők összes jövedelmét, üzemgazdasági szinten pedig a jövedelem-differenciákat.

A földjáradékot illetően többen elismerik az *abszolút* járadékot is, amelyet a földkínálat kevésbé rugalmas voltára vezetnek vissza.

A mai polgári gazdaságtan járadékelméletét a következők jellemzik:

a) A földjáradék mennyiségi oldalának kibangsúlyozása és a minőségi oldal teljes figyelmen kívül hagyása. Pl. azt vizsgálják, hogy a járadék mennyiben befolyásolja a hozadék csökkenését, milyen hatással van a járadék nagyságára a föld és a munkabér, a föld és a lakosság számának a viszonya.²⁷

27. Dr. Herlemann, H.: Grundlagen der Agrarpolitik. Verlag Franz Vahlen, Berlin, 1961.

b) A *járadékot természeti és nem társadalmi-gazdasági kategóriának tekintik.*²⁸ Ezzel azt kívánják bizonyítani, hogy a járadékviszonyok pontosan ugyanazok a szocializmusban is, mint a kapitalizmusban. A modern polgári közgazdaságtan az abszolút földjáradékot is a föld szűkösségére vezeti vissza; ennek következtében a mezőgazdasági termékek kínálata és növekvő kereslete miatt magas a mezőgazdasági termékek ára. A földjáradék-elméletet tehát kapcsolatba hozzák a határhaszon-elmélettel, a földnek önmagában, valamint a többi termelési tényezőhöz viszonyított szűkösségével. Helytelen ez az elmélet, mert figyelmen kívül hagyja a földtulajdon abszolút járadékot teremtő hatását, egyfelől azt, hogy a földtulajdon akadályozza a tőke szerves összetételének növekedését és így a mezőgazdasági termékek kínálatának növekedését, másfelől azt, hogy a földtulajdonos járadékfizetés nélkül nem adja bérbe a földjét. A járadék nem a természeti feltételek ára, hanem értékész (értéktöbbletrész).

A különbözőzeti járadékot mint *termelési költséget* fogják fel, amelyet szintén a *föld szűkösségi fokozataira* vezethetik vissza. Ha ugyanis a föld nem lenne szűkös, nem kellene a legrosszabb földet megművelni, így a jobb földeken nem lenne különbözőzeti járadék. Itt megint csak a természeti oldalt vizsgálják és figyelmen kívül hagyják a társadalmi-gazdaságit, azt, hogy az elkülönült tőkés földhasználat nélkül nem lenne különbözőzeti földjáradék.

E helyen nem vállalkozhatunk a modern polgári járadékelmélet átfogó kritikájára. Inkább csak néhány kirívóan gyenge és hibás pontját érintjük, elsősorban a földjáradékelméletnek.

Először: A „három termelési tényező” elfogadásából következik, hogy *elsikkad a tőkés-bérmunkás viszonyok szerepe*. A járadék éppen olyan jövedelem, mint a munkabér. Elsikkadnak a földhasználati és tulajdonviszonyok eltérései is (saját, vagy bérleti gazdálkodás).

Másodszor: A járadék termelését és a forgalomban való realizálását összekeverik. Nem az érték-elmélet alapján magyarázzák a járadékot. Ezért a járadék *keletkezhet* a vállalatban (üzemben) és a piacon is.

Harmadszor: Nem indokolt minden termelési tényező differenciális járadékaról beszélni, ment ezzel elmosás a földjáradék specifikumát. A *tartósságát, rögzítődését a jövedelemnek*, illetve elmosódik a különbség az *extraprofit különböző formái között*.

Negyedszer: A járadéknak *árrészként* való meghatározása is egyoldalú. Bár igaz, hogy a járadék a vállalat árbevételeiben jelentkezik. De az is igaz, hogy — a hatékonysági differenciák esetén — az ármeghatározó termelési tényező árbevételében nincs különbözőzeti járadék. A különbözőzeti járadék tehát nem ártegyező, hanem a piaci áron belül a kisebb ráfordítással kapcsolatos.

Ötödször: A föld *általános szűkösségéből* vezeti le az abszolút járadékot. A földkínálat korlátozottsága akadályozza a mezőgazdasági termékinálat növekedését, ez magas mezőgazdasági árakat, így abszolút járadékot eredményez. Ennek az álláspontnak a megmagyarázatlan kérdései a következők:

a) a termelési tényezők korlátozott növekedési lehetősége csak meghatározott termelési-gazdasági viszonyok (tulajdonviszonyok) mellett hoz abszolút járadékot. Akkor, ha a nagyobb értéktöbbletrész a mezőgazdaságban is marad és a magántulajdon monopóliuma *tartós* áremelkedést biztosít. (Ez a feltétel csak bérleti rend-

28. Haack, H. W.: Néhány észrevétel a polgári földjáradékelméletek vulgarizálási folyamataihoz és a modern polgári földjáradékelmélet jellegéhez. Wissenschaftliche Zeitschrift der Hochschule für Ökonomie. 1961. 3. sz.

szer mellett áll fenn maradéktalanul); b) a föld szűkösségét a ráfordítások növe-
lése *kompenzálhatja*. Igaz a föld nem állítható elő — a mai technika szintjén —,
de tőkével helyettesíthető. Másfelől a korlátlanul előállítható termelési felte-
teleknek is van „korlátja”, ti. a ráfordítások jövedelmezősége és a felhalmozás terje-
delme.

Hatodszor: A munka, a tőke és a vállalkozó különös emberi képességei jára-
dékot hoznak-e? A „munka” járadékok a *különleges képességű munkás által biz-
tosított többletértéket* nevezik. Mivel egyfelől ez a munka nagyobb termelékeny-
ségű, másfelől a különböző termelékenységu munkaerők és ezek árának viszonya
különböző a piacon. A munkaerőt alkotó mozzanatok között valóban van képes-
ségbeli (természeti) és képzésbeli (létrehozott) mozzanat. a) Ha a „képességbeli”,
„képzésbeli” tényezőket nézzük, akkor extrajövedelem keletkezik, ha a jobb minő-
ségű munkaerő magasabb árat meghaladó extrajövedelmet hoz. Ez azonban nem
lehet tartós, mert a piac hosszú távon a jobb minőségű munkaerőt magasabbra
is értékeli. b) Ha a munkaerő természetbeli elemeit vesszük, ennek is jelentős el-
térése van a föld természeti „öszerojú” elemeivel szemben. Így a munkaerő, mint
áru, a természetes szaporodás során bővítetten újratermelődhet, mint kapacitás
exkluzíven bővíülhet. Továbbá a munkaerőnél kezdettől fogva jobban összefonód-
nak a természeti és a ráfordítási tényezők (pl. nevelés, oktatás, művelődési, egész-
ségügyi költségek). Ezért nézetem szerint a földjáradék analógiájára nem lehet a
„munka” járadékról beszélni.²⁹

2. Földjáradék és földértékelés a polgári közgazdaságtanban

A mai időszakban a földjáradék kérdés gyakran a földértékeléshez kapcsó-
lódva jelenik meg. A „földértéket” egyesek a föld árával azonosítják, mások pedig
a földjáradék tőkésítése alapján jutnak el a föld „értékéhez”.

A földértékelés igénye pedig kettős okból ered: a föld mint költségtényező
és jövedelmentényező figyelembevételétől, másfelől a szabályozott földpiac földár-
bázisának meghatározásából.

A polgári közgazdászok a földpiacot *tőkéletlen piacnak* tekintik, s ezért a
földértékelésben nagyobb szerepet szánnak a föld gazdasági felhasználhatóságá-
nak, az úgynevezett „termelési felhasználási értéknek”. Ezen kívül, mert a föld-
nek nincs értéke, szintén a *használati érték oldaláról közelítik meg a föld érté-
kelését*. Minden földminőségnek van egy *egyensúlyi ára*, amely a jövedelmek tőké-
sítésének felel meg, és amely a *kereslet és kínálat szerint alakul*.³⁰

A polgári közgazdászok — és sok interpretálója sem — világosak e kérdés-
ben. Hiszen: a) a piaci árat keverik a piaci értékkel, noha a piaci érték az tartó-
sabb gazdasági jelenség, mint a piaci ár. Az egyensúlyi áron egyfelől azt érthet-
jük, *amely a kereslet és kínálat egyensúlyát biztosítja*, de eltér a társadalmi rá-
fordítástól, másfelől azt, amely az egyensúlyt a társadalmi ráfordításnak megfelelő
szinten biztosítja. A pusztta földre — mivel nincs benne társadalmi munka — az
egyensúlyi árnak egyik fogalma sem értelmezhető. Ami fix pontnak fogható fel,
az a járadék, vagy haszonbér. b) A polgári gazdaságtan azonban azt sem bizonyítja,
hogy a kereslet-kínálat egyensúlya a földpiacon — mint uralkodó tendencia — a
földjáradék tőkéletesítésének megfelelő áron jön létre. A tapasztalatok azt mutat-

29. Nyilvánvaló, hogy ez egészen más „járadék”, mint a feudalizmus robotja.

30. Lásd: Ihrig K.: A földár és a földérték a kapitalizmusban. MTA Közgazdaságtudo-
mányi Intézetének Közleményei. Bpest., 1968. 12. lap.

ják, hogy a konkrét piaci árak a „tőkésítéssel számított” áráktól eltérnek éppen a földkereslet-kínálat alakulása szerint. Sőt „tőkésített ár” az nem olyan korlátja a föld piaci árának, mint a munkatermékáruk értéke azok piaci árának. Noha a munkatermék-árak árának az eltérése is szabályszerű, a földáru árának eltérése „a tőkésített ártól” még szabályszerűbb. c) A polgári közgazdászok a föld használati értéke *mértékének* tekintik a föld árát. Ez igaz, de a másik oldalt is hangsúlyozni kell, ahogy a föld használati értéke a kereslet és kínálaton keresztül *jobban* is hat a föld árára. Az összefüggés tehát kölcsönös.

Még két probléma van, amelyben a polgári gazdaságtan e kérdésben nem helyes. Az egyik: Mennyit ér a föld a társadalomnak, amennyire az egyén, vagy amennyire a *társadalmi piac értékeli*? Vagyis, hogy más-e a magángazdasági „értéke” a földnek, mint a társadalmi értéke? Mivel a piacon az egyének tömeges tevékenységének és törekvéseinek összehatása jelentkezik, s mivel a földpiac már önmagában is társadalmi jelenség, az eladók és vevők gazdasági viszonya, a földnek van egy társadalmi ára.

A másik: A föld kereslet-kínálat viszonya nem határozhatja meg a társadalmi értéket, mivel a föld *nem helyettesíthető és keresletében sok a szubjektív elhatározás*. Ez sem pontos egyrészt, mert a föld társadalmi „értéke” összetevődik egy hozadéki és egy munkaértékből, de ez nem a szó igaz értelmében vett érték. Másrészt a föld is helyettesíthető, csak a helyettesítés egyirányú, ti. tágabb a lehetősége földnek munkával és tőkével való helyettesítésének, mint a munkának, tőkének földdel való helyettesítésének. S végül azért egyetlen tenmelési tényezőt sem lehet teljesen helyettesíteni a másikkal. (Ha pl. a technika-technológia magas szintjén a föld, mint termőtalaj kiküszöbölhető is lenne, de mint a munka helye és feltétele nem.)

A földjáradékból és a földhozadékból kiindulva „földérték” meghatározás szoros rokonságot mutat. Ezért indokolt a hozadék szerinti felfogás ismerterése.

A nehézséget a „hozadéki érték” szerinti értékelésben a következők jelentik: a) A használati értékek csak *szubjektív megítélésűek*. Itt a tőkés szerzők elfeledkeznek arról, hogy a használati értéknek vannak társadalmi oldalai. A használati értéket nem csupán az „atomizált” egyén szubjektív ítélete határozza meg. S ez a társadalmi használati érték — többek között — abban áll, hogy minden árunak van használati értéke, és abban, hogy az összárú mennyisége és az iránta kialakult szükséglet mennyiség között viszony van.

b) A polgári szerzők, mivel a föld értéket azonosnak tekintik, annak használati értékével bőven clemzik a földnek, mint *használati értéknek a sajátosságait*. Ezek a következők szerintük:

A földhasználati értéknek (hasznosságának) az a felfogása, hogy ez *gazdasági eredményekben* (pénztömegben) jelentkezik. Ez a föld használati értékét csupán tőkés felhasználásban ragadja meg, és figyelmen kívül hagyja, hogy a föld használati érték azért is, mert hasznos tulajdonságnak vannak, illetve a termelési szükségletet elégíti ki. Egyoldalú tehát a használati értéknek csupán a haszonnal mérése.

A föld és a fogyasztási javak használati értéke között azt a különbséget teszik, hogy a fogyasztási javak hasznosságát nem tudjuk pénzben értékelni, csak „szükségletkiegészítő képességüknek fokozását” tudjuk megragadni. Ez a felfogás a következő hibákkal terhes: a) amennyiben az ár és a használati érték között kapcsolat van, akkor ez vonatkozik nemcsak a termelőeszközökre, hanem a fogyasztási cikkekre is (pl. jobb tulajdonsággal bíró fogyasztási cikkek általában drágábbak.) b) A fogyasztás aktusa — akár termelő, akár személyes fogyasztás — kívül esik a gazdaság fogalmán. c) A hasznosság csak a munka közvetítésével hoz gazdasági eredményeket. d) A földet mint termelési eszközt, az egyéb termelési eszközzel kell összevetni,

nem a fogyasztási javakkal. Mivel ez az összevetés „hozza ki” a föld használati érték sajátosságait.

A fogyasztási javakat — mint mondják — *önmagukban értékeljük*, a „földet önmagában” sohasem lehet használni, ezért a gazdasági eredmény a többi termelési tényezővel való kombinációtól függ. A föld és a többi termelési tényező hatását a gazdasági eredményből nehéz elkülöníteni. Nehezebb, mint pl. a tőke és a munka hatását. Ezzel azt lehet szembeállítani, hogy: a) semmilyen termelési tényező sem funkcionálhat egyedül, b) a nehézség a föld értékelésekor inkább a pusztta föld és a földtőke szerepének az elkülönítésében van, c) a fogyasztás a fogyasztói javakat sem értékeli önmagukban, még kevésbé a piac, gondoljunk csak a helyettesítésre és a komplementáris javakra.

A föld használati értéke meghatározásában a szubjektív tényezőknek nagyobb szerepe van, annak, hogy az egyén hogyan értékeli a földdarabot. De: a) Az igaz, hogy ha valamely árunak csak használati értéke van és értéke nincs, a szubjektív értékelés nagyobb „mezőnyben” játszódik le. Ez a használati értéknél általában így van és nem sajátossága a földnek. b) Az egyén ítéletének azonban itt is van egy közös eredője és behatárolják az objektív tényezők a technika szintje, üzemméret, és üzemszerkezet stb. Így túlhangsúlyozott a földár szubjektív és véletlen volta. c) A föld használati értéke határozza meg — többek között — a föld árát és nem a földár a használati értéket. Ezen összefüggés miatt lehet következtetni az árból a használati értékre.

A hozadéki érték formáit a következőkben határozza meg a polgári gazdaságtan: a) földár kamata, b) a földjáradék, c) a kigazdálkodott jövedelem.

A polgári közgazdaságtan modern irányzatai a föld társadalmi értékét is tárgyalják. A föld társadalmi hasznosságát (szerintük értékét) az eredmény és a költség viszonya határozza meg. A társadalmi érték két részből áll: a) gazdasági teljesítmény értékéből; ez lehet közvetlen gazdasági teljesítmény (pl. a nemzeti jövedelem növekedéséhez történő hozzájárulás;) és lehet közvetett gazdasági teljesítmény (pl. ha nő a mezőgazdasági jövedelem és a föld ára, ez növeli a mezőgazdaság keresletét, ez viszont biztosítja az ipari termelés növelését és a költségcsökkentést), b) a nem gazdasági teljesítmények „értékéből”, amelyek pénzben (materiálisan nem mérhetők). Ilyenek lehetnek a politikai és gazdaságpolitikai döntések, a föld igénybevétele kulturális célokra.

a) A földértékelés ilyen módjának valóban van létjogosultsága. Azonban a kapitalizmusban a magángazdasági értéknek nagyobb a szerepe és a föld társadalmi hasznosságát sem az egész társadalom, hanem a tőkésosztály szempontjából itélik meg. b) A polgári közgazdaságtan ezen kívül munkaértéket nem tulajdonít a földnek, de szubjektív értéket igen, ti. a föld hasznosságát. c) A hasznosságot az eleven munkakifejtés fogalmaival méri, pl. jövedelemmel. Itt azzal a logikai ellentmondással állunk szembe, hogy a jövedelmet a használati értékből származtatja, noha a jövedelem munkaérték kategória. Ezzel utal az érték olyan meghatározására is, hogy az érték a javak jelentőségét fejezi ki. Ez homályos megfogalmazás, mert ha az áruk szükséglet kielégítésben betöltött jelentőségét csak a munkaráfordításérték, hanem használati érték. Az érték a javak jelentőségét csak a munkaráfordításokhoz, a munkaráfordítások elosztásához való viszonyukban fejezi ki. (Pl. úgy, hogy az össz társadalmi munkának milyen részét fordítják az egyes áruk termelésére, ettől függ az érték nagysága.)

A föld „értékét” tehát a felhasználásukkal és használatukkal kapcsolatos haszon határozza meg. Az egyes földek értéke úgy viszonylik egymáshoz, mint a belőlük származó haszon nagysága. Ez a polgári álláspont nemcsak, hogy felcseréli az

értéket a használati értékkel, hanem kísért Smith egyik értékelméletére is, mely szerint az érték jövedelmekből tevődik össze.

A valóságos helyzet a következő: Először a föld használati értéke (pl. minősége) nem az értéket, hanem a keresleten és a kínálaton keresztül a föld árát határozza meg: másodszor nem a föld hozza létre a jövedelmeket, hanem az eleven munka, a nagyobb használati értékű föld termelékenyebbé teszi a munkát, így több értéket hoz létre, tehát a jobb föld feltétele, de nem forrása a nagyobb értéknek: Harmadszor ezért a haszon nagysága és a föld, mint termelési feltétel használati értéke között valóban van kapcsolat.

Nem helyeselhető az sem, hogy *a föld értékének nincs egységes szintje, csak viszonylagos értéke van*, amelyet a „hozadéki értéke” határoz meg. Ha több azonos minőségű föld van a földpiacon, ennek kialakul többé-kevésbé egységes ára, mert a vevők nem hajlandók egymásnál többet fizetni. A földpiac sajátossága az, hogy eladók közötti verseny kisebb hatású, mivel kevesebb a földdarabok gyakorisága, amelyet eladásra kínálnak. (Pl. a tartós fogyasztási cikkekből sokkal több áruegység kerül a piacra.)

Dr. Lajos Nagy:

ДIE BODENRENTETHEORIE UND DIE MODERNE KAPITALISTISCHE LANDWIRTSCHAFT

Im ersten Teil der Abhandlung beschäftigt sich der Verfasser mit der auf die heutigen Verhältnisse konkretisierten marxistischen Bodenrentetheorie. Bei Darlegung dieser Problematik wird festgestellt, dass es keine spezielle Werttheorie für die Industrie und für die Landwirtschaft gibt und dass es sich auch innerhalb der Landwirtschaft die Tendenz bemerkbar macht, wonach sich der Preis der landwirtschaftlichen Produkte den Boden von durchschnittlichen Qualität entsprechend gestalte. Dieser Teil exponiert noch das Problem der Bodenrente unter eigener Wirtschaftung. Es wird zum Schluss untersucht, wie die Bodenrentetheorie im modernen Kapitalismus zur Geltung kommt. Im Rahmen dieser Untersuchung wird noch das Fehlen der absoluten Bodenrente und die fallende Tendenz der Differenzialrente behandelt.

Im zweiten Teil wird die Rentetheorie der modernen bürgerlichen Ökonomie dargestellt. Es wird der moderne Rentebegriff und seine Beziehung zu den drei Faktoren der Produktion und der Grenzproduktivitätstheorie, die Struktur des Rentebegriffs (der Begriff der Bodenrente und sein Verhältnis zu den Begriffen der anderen Formen der Rente) erörtert. Schliesslich werden die bürgerlichen Auffassungen über die Bodenrente und die Bewertung des Bodens kritisiert.

Д-р Лайош Надь

ТЕОРИЯ ЗЕМЕЛЬНОЙ РЕНТЫ И СОВРЕМЕННОЕ КАПИТАЛИСТИЧЕСКОЕ СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО

В первой части статьи автор занимается конкретными вопросами марксистской теории земельной ренты при современных условиях. На основе трудов Маркса доказывается, что не существует отдельных законов стоимости для сельскохозяйственного и для промышленного производства. В сельском хозяйстве можно наблюдать тенденцию к формированию цены продуктов в соответствии со средним качеством земли. Эта часть содержит в себе анализ земельной ренты при единоличном хозяйстве. И наконец, речь идет об осуществлении теории земельной ренты при современном капитализме, и в рамках этой темы, об отсутствии абсолютной земельной ренты, о тенденции к снижению дифференциальной ренты.

Во второй части статьи автор исследует теорию ренты в современной буржуазной экономике. В ходе исследования этой темы, автор касается следующих вопросов: а) Современное понятие ренты, ее связь с тремя факторами производства и с теорией маргинальной производительности, б) Структура понятия ренты и ее связь с другими формами ренты, в) Дается критика буржуазных воззрений на теорию земельной ренты и на оценку земли.